Hafëz Jusuf Azemi është i lindur në vitin 1920, në fshatin Dobrosht të Tetovës. Ai si i ri duke qenë i frymëzuar nga ndjenjat kombëtare, ka dhënë publikisht betimin për Organizatën e Ballit Kombëtar, në shkollën fillore të fshatit të tij.

Në nëntor të vitit 1944 burgoset në Monopolin famëkeq të Tetovës, pastaj emigron në Greqi, në vitin 1945 në Itali, në kamp strehimoren Reggio Emilia. Në këtë periudhë ka pasur kontakte të drejtpërdrejta me Mid'hat Frashërin, më vonë edhe me letërkëmbime.

Në vitin 1952 emigroi në Siri, kurse në vitin 1952 në SHBA, ku jeton edhe sot. Ai ka zhvilluar një aktivitet të ngjeshur kombëtar në Amerikë për afirmimin e çështjes kombëtare. Ishte njëri nga themeluesit e Lidhjes Kosovare, pjesëmarrëse e rregullt në Kongreset e Bashkimit Federal të Grupeve Etnike të Europës, prej nga edhe filloi ndërkombtarizimi i çështjes shqiptare në Jugosllavi. Ai njihet si një person që ka mbajtur kontakte të përhershme me administratën amerikane dhe një ndër organizatorët kryesor të demonstratave në Amerikë për sensibilizimin e çështjes shqiptare në opinionin amerikan.

Në vendlindjen e tij kthehet më 1993, pas gati gjysmë shekulli, në kohën kur në Tiranë u mbajt kongresi i VIII i Ballit Kombëtar.

Afëz Jusuf Azemi mbetet protagonisti i përshpirtshëm i Dekalogut moral të Mid'hat Frashërit, pavarësisht gjithë trazimeve me të cilat është përballur në rrugën e tij jetësore. Misioni i tij i përshqiptarëshëm merr fuqi nga vullneti i pamposhtur, nga zjarret e brendshme të idesë shqiptare, nga vizioni gjithpërfshirës e kombtarist të i "gjeniut të kombit", i cili me kohë kishte dimensionuar hullinë shqiptare në rrugën e historisë. Në këtë hulli të përshqiptarshme historike ec "heroi i heshtur" dhe çdo gjithkohë e jetës së tij vihet në funksion të kësaj ideje, të kësaj mbroth- [illegible] kombëtare. Zhgënjimet e rastit burrërisht i hesht, ndërkohë që me [illegible] për fatet shqiptare.

BARDHYL ZAIMI GËZIM SULEJMANI FLAMURTARI I SHQIPTARISË

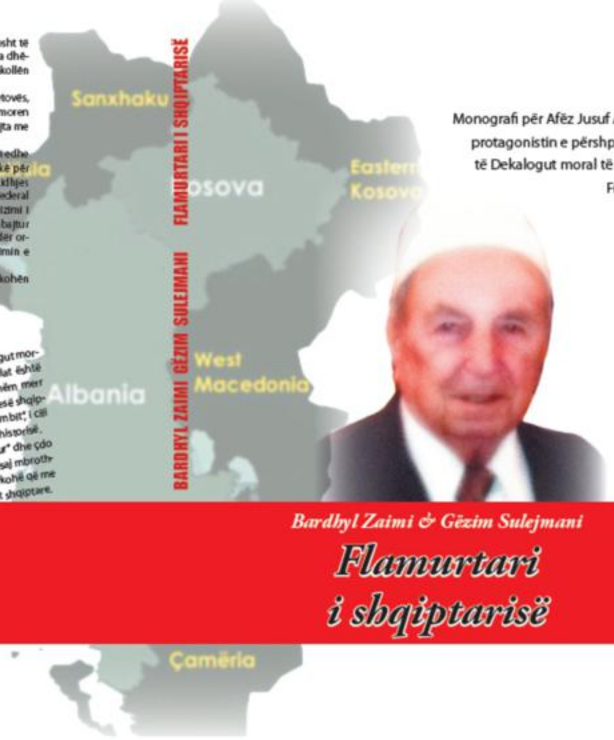

Monografi për Afëz Jusuf Azemin, protagonistin e përshpirtshëm të Dekalogut moral të Mid'hat Frashërit.

Bardhyl Zaimi & Gëzim Sulejmani

Flamurtari i shqiptarisë

100 VITE PA SHQIPËRINË

MONOGRAFI

≈

Bardhyl Zaimi

Gëzim Sulejmani

FLAMURTAR I SHQIPTARISË

≈

≈

Bardhyl Zaimi

Gëzim Sulejmani

FLAMURTAR I SHQIPTARISË

≈

≈

TETOVË

2012

≈

≈

Biblioteka:

Piedestale të historisë

Botues:

ArbëriaDesign

Tetovë

Redaktor:

Nijazi Muhamedi

Recensent:

Dr. Salajdin SALIHU

®Të gjitha të drejtat janë të rezervuara.

Nuk lejohet kopjimi ose riprodhimi i librit pa lejen paraprake të autorëve.

Çdo keqpërdorim sanksionohet sipas ligjeve për mbrojtjen e të drejtave autoriale dhe pronës intelektuale.

≈

PËRKUSHTIM

Përballë veprës së lumnueme të promethenjve dhe shërbestarëve të madhnueshëm të Atdheut dhe të shqiptarisë, kësaj hyllësie të brezit historik të Ballit Kombëtar, ne dy brezat e kësaj kohe, vendosim homazhin e përshpirtshëm mbi bëmat, sakrificat, flijimet dhe mbi patriotizmin e tyre të përshqiptarshëm.

Këtë sprovë për një jetëshkrim ia kushtojmë "Flamurtarit të shqiptarisë" nga Maqedonia shqiptare, Hafëz Jusuf Azemit, si kurorë miradije dhe adhurimi të vërtetë dhe si frymëzim gjithë brezave që vijnë ndaj veprës së tij.

Nijazi Muhamedi
Bardhyl Zaimi
Gëzim Sulejmani
Salajdin Salihu

Tetovë, 15 nëntor 2012

FLAMURTARI I SHQIPTARISË

Tek zbriste fshatit teposhtë për t'u takuar me ne, me duart futur në atë xhup bojëhiri dhe me një plis të bardhë si bora, Hafëz Jusuf Azemi bënte një ecje që rrezatonte paqen e brendshme të tij dhe një dinjitet pathyeshmërie. Prapa figurës së tij, ne tashmë shihnim edhe rrokullisjen e heshtur, gjëmimet e heshtura të shkundullimave historike shqiptare përballë të cilave u përplas jeta e tij prej një "Flamurtari të shqiptarisë".

Para se të vinim ta takonim, ne kishim ndenjur ditë të tëra mbi shënimet që lidhnin fijet gati njëshekullore të skajeve të jetës dhe të veprimit patriotik të tij. Në atë dridhmë dëshire për ta takuar, edhe në mendjen tonë ende nuk kishin heshtur copëra shungullimash historie që i kishim ndeshur në ato shënime. Ardhja e tij drejt nesh, prandaj, na dukej si ardhje e një qenie nga përtejkoha, nga ato trazime historike, të cilat zgjaten si një mjegull e dendur edhe në këtë kohë.

Një shikim i thellë, i përhumbur në ngjarje dhe në ekzilin mbi 50 vjeçar përshkon sakaq pamjet e vendlindjes dhe sikur kërkon të rrokë gjithë atë mungesë të detyrueshme që ka pushuar plot pasion në sprovën e madhe të atdheut. Të rinjtë ndanë të cilëve kalonte e njihnin si "shqiptaro-amerikani me plis të bardhë", ndërsa brezi i rinisë së tij, gati i rralluar, e njeh si flamurtarin e parë të shqiptarisë dhe të rezistencës kundër sllavëve në anët e Sharrit, në motet 1941-1944 dhe atdhetarin e përndershëm në mërgatën shqiptare në Amerikë.

"Flamurtari i shqiptarisë", Hafëz Jusuf Azemi, edhe në këtë moshë të thyer mbi nëntëdhjetëvjeçe ka po atë vitalitet, po atë vullnet e vrull për të qenë afër pulsimit historik, gjakimit të pasosur shqiptar. Dhe fryma e tij, përkushtimi i tij ka të regjistruar në kujtesë me saktësi matematikore ngjarjet, njerëzit dhe gjithë itinerarin nëpër të cilin protagonistët lëvizin të gjallë, të përshpirtshëm, si në një shirit filmi.

Ai ndodhet në një kohë tjetër dhe vjen nga një udhëtim gati epik si i Aga Ymerit që përshkon vlimet më të thella të atdheut, atë golgotë shqiptare që mbetet e hijezuar dhe e parrokshme në gjakimin dhe tragjiken e vet. Koha për të ka vetëm një emër, vetëm një gjakim, dëshirën e pareshtur që pushon në "kohë Shqipërie". Gjithë ngjarjet që përshkojnë jetën e tij janë palimpsest dhe kumt dritëbardhë i fateve shqiptare, që mbetën të verbra dhe të sakatuara deri në paprani nga uraganet e përmortshme të historisë.

Gjersa shfleton ngadalë dhe me shumë kujdes guidën e golgotës shqiptare, ai, me një qetësi gati olimpike, prek me tërë shqisat protagonistët e rrugëtimit të tij, gjithë atë frymë të trazuar në stinën shqiptare dhe të degdisur më pastaj anekënd botës. Mes fatesh të rënda që peshojnë tragjedi të pafundme, ai kishte shpaluar flamurin e shqiptarisë, atë flamur, të cilin do ta valojë me madhni gjithandej ku këto fate mund të gjenin një përmbushje historike.

Janë qindra sekuenca, fragmente të vagëlluara që vijnë dhe shpalohen në dritën e tyre, nganjëherë me një humor të hollë dhe të përmbajtur. Hapat e tij në këtë kohë duket se vijnë nga një kohë e largët dhe për njerëzit nganjëherë duken të pavërejtshëm. Mbase për këtë kohë të trazuar dhe të dalldisur, këto hapa të rëndë të historisë, mbeten të parrokshëm, njësoj siç mbetet e parrokshme kjo kohë edhe për të, e cila nuk ka një kompas të vetin të historisë.

"Flamurtari i shqiptarisë" rrëfen me qetësi kreshpërimet historike, duke dallgëzuar pavërejtshëm gjakimin e tij në frymën e përshqiptarshme, në idenë kombëtare që e kishte bërë kushtrim në të gjitha institucionet relevante ndërkombëtare. Me përpikëri ruan në kujtesë të gjitha momentet kyçe të jetës së tij, të gjitha momentet dhe protagonistët që i dhanë kuptim dhe vlerë të padiskutueshme jetës kombëtare, por edhe afirmimit të fateve shqiptare në trajektoren kontradiktore të historisë.

Në këtë kohë vjen si një hero i heshtur, si një Gjergj Elez Ali që nuk i shpalon plagët e panumërta, por që rrëfen me madhni të përvuejtun betejat me bajlozin e kuq, që kishte marrë jetë edhe nga jeta shqiptare.

I veshur si një amerikan me qeleshen në kokë, duket si një simbioze e pazakontë për këtë kohë, për njerëzinë që rrinë pezull ndër heshtime të mortshme. Por, “Flamurtari i shqiptarisë” kalon ditë qetësie në tokën e vet, po kujtimet prapë i ikin në stinët e tij vendlindase të dikurshme dhe në stinët mërgimtare që i ka jetuar dhe i jeton, duke rrëfyer me një gjuhë të përkorë bëmat e tij, të cilat marrin nisje para më tepër se 50 vjetësh. Dukja e tij është gërshetim i asaj që ka mbrujtur me ngulm gjatë këtyre viteve epike.

Këtë qeleshe mbi kokë e mban në kujtim të asaj qelesheje që e mbanin 50 mijë shqiptarë të cilët, një ditë prilli të 1941 u derdhën në Sheshin e Tetovës në Mitingun e thirrur prej Organizatës atdhetare “**Besa**” dhe shpallën “*Shqipninë e Vjetër*”,si pjesë e “*Shqipnisë së Tanësueme*” (*Shqipërinë e Tërësuar*), për të penguar veprimet bullgare, të cilët përpiqeshin të lidhen me italianët për të shpallur Tetovën bullgare.

Ky miting do të kujtohet në popull edhe si *Mitingu i Plisave të Bardhë*, se nga ajo ditë popullata shqiptare e qytetit po edhe e rrethinës e hoqi fesin e kuq.[1]

Hafëz Azemit e lidh këtë ditë edhe me një kujtim të vetin:

"*Në këtë kohë unë isha nxënës në Medresenë "Sinanije" në Tetovë. Ajo gjendej pikërisht, rrugës për në Gostivar, te Hamami i vjetër ndër rrugën përballë Hamamit. Na mësonin do hoxhallarë të ngritur me dije, por që më vonë u kuptua se kishin vepruar edhe kombëtarisht. Pas mitingut në popull fryma që gjithë të venin në kokë kapuça të bardhë. Ishte pikërisht Xhemil Efendiu, një hoxhë shumë i ditur, që e dha urdhrin që menjëherë i gjithë populli i Tetovës të mbajë kapuça të bardhë. Nga ajo ditë edhe unë e mbaj plisin e bardhë*".

Përfundimisht duket se koha ecën, ndërsa njerëzit që në jetën e tyre kanë një mision ruajnë brenda vetes ca shenja të papërsëritshme që i bartin si prani, si gjakim të patundur në plotëninë e vet. Kjo qeleshe mbi kokën e "Flamurtarit të shqiptarisë", është simbol dinjiteti i stinës shqiptare, i nisjes së saj, e bartur në kohë, si një gjurmë dhe si një rivendikim historik përballë sakatimeve të gjeografisë shqiptare.

---

[1] Ismet Jonuzi-Krosi, *Organizata Kombëtare "Besa"-Dega në Tetovë* (1935-1944). Tetovë, 2008, f.73.

Me përzemërsi, i shkrirë deri në grimcat e fundit me idenë e Ballit Kombëtar, themelvënës i së cilës ishte “gjeniu i kombit” Mid’hat Frashëri, “Flamurtari i shqiptarisë”, shpalon me nge rrugëtimin e tij , të trishtë dhe të përndritur, epik dhe në të njëjtën kohë kaq njerëzor, të trazuar, por të mbushur me një “dëshir Shqipërie”, me plotë rrëqethje të papritura, por me një lavdi të papërsëritshme.

Rruga e tij kombëtare nis nga palimpsesti kur Maqedonia shqiptare shpallet Shqipëri në vitet 1941-44. Kjo kohë Shqipërie si i thoshte populli i kësaj ane, këndohej mbrëmjeve në vatrat shqiptare të Tetovës siç këndohej në një këngë “*Kësaj Shqipnie i erdh dëshiri*”. Këtë “*dëshirë Shqipërie*” dhe për Shqipëri, e zgjoi dhe e gdhendi në kujtesën kolektive të shqiptarëve të kësaj ane vendimi i ministrit të atëhershëm të asaj Shqipërie, Ernest Koliqi, me Kolë Margjinin, kur në Kosovë dhe në Maqedoninë Perëndimore dërguan “*Dyqind pëllumba (mësues) për 200 shkolla shqipe”* në këto anë, në të cilat shqipja u bë gjuhë e plotë shkollimi dhe e administratës dhe në të cilën mësoi, në bazë të një programi të përshqiptarshëm, si në Shqipëri dhe si në këto anë të shkollave që hapin këto 200 pëllumba. Nga mësuesit e parë shqiptarët e kësaj ane mësuan nga historia kombëtare vjetërinë e kombit shqiptar nga ***"Histori e Shqipërisë dhe e shqiptarëve***" të *Mehdi Frashërit* nga e cila mësuan për Ilirinë dhe "*Tre vllaznitë e Ilirisë*", bijë e madhe e së cilës mësohej se ishte ***Maqedonia Shqiptare***.

Po, më parë se Koliqi e Kolë Margjini, flamurtari i fateve shqiptare, Hafëz Jusuf Azemi dhe brezi i tij do ta endnin si një legjendë të dëgjuar prej etërve të tyre ardhjet e shpeshta në Tetovë dhe gjithandej nëpër Maqedoni, të Hasan Prishtinës dhe shokut të tij Nebil Dragës, për të mbledhur nga këto vise, "20 pëllumba(nxënës)" për Normalen e Elbasanit, të cilët do të mësonin me mbështetjen e qeses së Hasan bej Prishtinës, i cili më parë, po ashtu me qesen e tij kish hapur disa shkolla fillore shqipe në Kosovë.

Ky mision i Hasan Prishtinës, do të kujtohet Hafëz Jusuf Azemi, me gjithë këmbënguljen dhe dëshirën e tij të zjarrtë, si duket mbeti pak i pakuptuar nga popullata edhe në histori ka mbetur e pashkruar se sa "pëllumba" nga Maqedonia Shqiptare u nisën për në Normalen e Elbasanit.

Dhe pikërisht, kjo kohë e përshqiptarshme që vjen dhe shtrihet si përmbushje historike u jep frymë dhe gjak mungesave në këto anë, të cilat vinin si shkretënime nga eklipset tjetërsuese të historisë. Kjo stinë shqiptare po ndizte në këto anë Shqipërie gjithë hovin për të trandur mortjen e heshtur, gjithë pluhurin e gjëmës historike që ishte ngjitur keqas në gjymtyrët e shqiptarëve. Sa shkurt zgjati kjo stinë dhe sa zgjim kombëtar solli. Dukej se përtej-koha e historisë shqiptare po vinte me gjithë plotëninë e vet për të përmbushur zbrazëtirën e madhe, për t'i dhënë ambicies kombëtare zjarrin dhe frymën për një jetë kombëtare të mëvetësishme.

Ishte një kohë historike që po përplotësonte deri në " jetën e jetës shqiptare" frymën e tërësisë, që po përmbushte në jetën e njerëzve të kësaj ane, ëndrrën për një areal të pashkëputur. Fijet e ekzistencës shqiptare po merrnin fuqi nga fryma e përshpirtshme e protagonistëve të devotshëm të shqiptarizmës. Gjithandej pulset e kësaj Shqipërie të tërësuar në konceptin Shqipëri e Vjetër, po shtriheshin në akord të plotë me përpjekjen historike për të qenë pjesë e tërësisë së pandashme, e ***Shqipnisë së Tanësueme (Shqipëri e Tërësuar***), njashtu siç frymonte me plot ngazëllim në këngët e këtyre anëve që këndoheshin në ndeja nga breza të shumtë.

Kjo stinë e lumnueme po shpërndante ndër njerëzit jehonën e largët të përpjekjes shqiptare për një jetë kombëtare të denjë në plotëninë e vet, me gjithë repertorin e përndritur të trashëgimisë historike. Kjo ishte një "kohë Shqipërie" që po stamponte në zemrat e njerëzve idenë e përbashkimit, pikëpjekjen e hapësirave shqiptare të ndara nga rrufetë mizore të historisë. Ishte një "dëshirë" që po merrte formë, që po përmbushej në të gjitha dimensionet e jetës kombëtare.

" *... Në Tetovë filluan të vijnë arsimtarët, nëpunësit, civilët administrativ shqiptar nga Shqipëria. Taborri i i arsimtarëve, historianëve të popullit shqiptar, patriotët e shquar, pishtarët e popullit në krye me Qemal Haxhi Hasanin, Beqir Kllojkën, Rustem Ismail Hotin e tjerë. Menjëherë u çelën shkollat, u formuan resurset në gjuhën shqipe prej 1000 kursistëve, të cilët vazhduan gati më shumë se një vit mësimin në gjuhën shqipe dhe në pikëpamje të atdhedashurisë së shqiptarizmit. Brenda disa muajve u aftësuan shumë intelektualë për gjuhën shqipe. Shumica e kursistëve qysh më parë e kishin mësuar gjuhën shqipe në mënyrë ilegale nën drejtimin e organizatës "BESA". Shkollës, e cila më parë e mbante emrin e mbretit serb, tash ia venduam emrin e prijësit tanë "Skënderbeu", u formua shoqata e muzikës, orkestrina dhe kori, grupi diletant, në të cilin për herë të parë u vu në repertor vepra e Hamit Shijaku " Të burgosurit", u çel biblioteka popullore me emrin "Naim Frashëri". Puna jonë u koncentrua në përgatitjen e popullit për mbrojtjen e të drejtave tona legjitime në rast të ndonjë ndryshimi të situatës...*"[2].

---

[2] Nga ditari i Gani Lumës, themelues i degës së shoqatës "Besa" për Tetovë, marrë nga Ismet Jonuzi-Krosi, *Organizata Kombëtare BESA, dega e Tetovës (1935-1944)*. Tetovë, 2008.

PËRMBYSJA E STINËS SHQIPTARE

Kjo dëshirë Shqipërie rrezëlliti disa stinë historie. Në vjeshtë të vitit 1944 asaj iu avitën retë që do ta përmbysnin. Ujqit e bolshevizmit sllav me pazvanë të bolshevizmit envero - vukmanoviq kishin nisur të hungëronin cepeve të maleve të Maqedonisë Shqiptare. Një natë e zymtë po shtrihej me një kor hungërimash që shpërndaheshin për të mjegulluar qiellin e kulluar të jetës shqiptare. Tinëzisht, të mbarsur me murtajën e kuqe, ujqit bolshevik, po çanin mes për mes gjeografinë shqiptare për të vendosur pushtetin e tyre të hungërimës.

Kjo stinë shqiptare kishte trazuar keqas stinën e tyre barbare, atë stinë që gjatë tërë kohës ishin përpjekur ta shtronin me gjithë mllefin për të zhbërë deri në palcë çdo gjë shqiptare. Hungurimat e acarta lëshoheshin me triumfalizëm murtaje dhe përshkonin "muret" e keshtjellës shqiptare që po ngritej nga përpjekjet e shumta të brezave të tërë të djegur për atdhe. Kjo "***kohë***

Shqipërie” tashmë po mbërthehej nga hungërimat e acarta që vinin së largu nga strofkulla ujqish që degdisnin territore. Me hapa fatal kafshimesh vdekjeprurëse ujqit bolshevik, aviteshin tinëzisht dhe me pazvanët e “të kuqve” të ardhur për ndihmë të tyre nga brigadat e Haxhi Lleshit dhe me gjuhën e tyre plot murtajë tashmë lëpinin gjymtyrët e presë së tyre.

Sy të mbushur me urrejtje vezullonin në natën e acartë. Ca vetëtima të egra shkreptinin së largu. Një natë e errët mesjetare me arrogancë dhe ngërdheshje të zymtë po mblidhte hungërimat e pafundme.

Hungërimat e para të tyre kishin nisur në Vranicë (tash Vratnicë), një emërvend shqip që populli ia kishte vënë nga se në stinë vere dhe vjeshte nga aty dilnin dhe vinin vranësirat e motit. Tash nga aty vinte një vranësirë e huaj sllave që përpiqej të lëvarej dhe të errësonte jetën dhe historinë në Maqedoninë Shqiptare.

Në Vranicë ishte hapur fronti i çetës vullnetare të Ballit Kombëtar, që solli stinën e Shqipërisë në Maqedoninë Shqiptare me “të kuqtë” bullgaro-maqedonas dhe ca “të kuq” të çetës envero-vukmanoviqe, si dhe ndonjë të shkretë nga viset e Resnjës dhe të Prilepit, që i kishin rekrutuar me dhunë.

Hafëz Jusufi, që kishte një moshë fare të re, në zemrën e të cilit tashmë rrihnin pulset e asaj stine Shqipërie në këto anë, kishte ndjerë se kjo hungërimë kobzezë ishte një orë kushtrimi për fatet shqiptare. I duhej dalur përballë kësaj vranësire. Hafëz Jusuf Azemi është i pari që me disa nga fshati i tij u bashkohet vullnetarëve që vinin nga të gjitha anët e Tetovës për të mbrojtur frontin shqiptar në Vranicë përballë "të kuqve".

Në luftën kundër bullgarëve merr pjesë gati e tërë familja Azemi dhe nga i tërë Dobroshti. Disa në Vranicë dhe disa në frontin e Karadakut dhe Gllumovës afër Shkupit. Në frontin e Karadakut, në pjesën e Treskës vritet Kadri Azemi, xhaxhai i Hafëz Jusufit, të cilit nuk iu gjet kufoma kurrë. Në këtë betejë ishte vrarë edhe një luftëtar tjetër nga Dobroshti, të cilin Hafëz Jusuf Azemi e mban mend si Jusufi i Salihit, i cili është varrosur në Dobrosht.

Pas luftimeve në Vranicë, ku çeta vullnetare e Ballit Kombëtar do të pësojë një humbje të përgjakshme dhe bën një tërheqje në Tetovë. Çeta e "të kuqve", që nga anë e Shkupit kishte depërtuar edhe mbi një skaj të Tetovës, nis fushatën e saj të tinëzuar dhe natën nis të bëjë arrestimin e çetës vullnetare të Ballit Kombëtar që kishte marrë pjesë në "frontin e Vranicës". Mes të arrestuarve të parë ndodhet edhe djaloshi i kushtrimit të stinës shqiptare, Afëz Jusuf Azemi.

I MBIJETUARI I GOLGOTËS SHQIPTARE TË "MONOPOLIT"

Ngjarja e Monopolit, kampi i shfarosjes shqiptare, mbetet e pandriçuar sa duhet nga historiografia shqiptare. Në këtë vend urrejtja dhe hakmarrja e Partisë Komuniste Jugosllave, e ndihmuar nga Partia Komuniste e Shqipërisë po bluante keqas të gjithë protagonistët e "stinës shqiptare", gjithë ata që ishin ngazëllyer nga ajo "kohë Shqipërie" dhe që përfundimisht po festonin çlirimin nga serbët dhe bullgarët.

Për vite me radhë kjo gjëmë historike për shqiptarët e kësaj ane ishte mbajtur e heshtur, pa mundësinë që të hulumtohet se çfarë në të vërtetë ndodhi në "***Monopolin fatal***", në këtë vend të kobshëm, që komunistët e shndërruan në kasaphane. Jehona e kësaj gjëme herë-herë ka ardhur përmes protagonistëve të gjallë pjesëmarrës, të cilët kanë rrëfyer me trishtim për ekzekutimet e shumë shqiptarëve.

Mbamendja kolektive e ka ruajtur këtë vend fatal, si një jehonë të përvajshme dhe të përzishme fatesh të kositura nga murtaja e kuqe. Nga ato pak të dhëna që vijnë nga protagonistë të kësaj kohe mësohet se pas arritjes së të ashtuquajturës brigadë partizane në Tetovë, më 19 nëntor të vitit 1944, fillon koha e kobshme dhe tragjike për shqiptarët e kësaj ane. Komunistët lëshohen si të tërbuar mbi Tetovë, duke bastisur, arrestuar dhe deportuar në burgun e Monopolit. Burgu i “Monopolit” ishte shndërruar në kamp përqendrimi të vërtetë për shqiptarët.

Qyteti ishte kapluar nga një heshtje varri dhe gjëma ishte lëshuar në çdo shtëpi. Mes përqafimesh lamtumirëse burrat shkuleshin nga më të afërmit dhe dërgoheshin në “Monopol”, ku kishte pesë godina me nga gjashtë kat. Kjo ishte adresa e ferrit e “Natës së kristaltë” mbi Tetovë, që do të marrë me vete qindra jetë njerëzish. Nga kjo natë fillojnë persekutimet dhe likuidimet në “Monopolin famëkeq”.

Për këtë aksion të fshirjes së “stinës shqiptare” ishte angazhuar një divizion i tërë nga “të kuqtë”. Me qindra janë ekzekutuar dhe qindra të tjerë të sëmurë kanë gjetur vdekjen dhe janë varrosur përjashta mureve të “Monopolit”. Edhe Afëz Jusuf Azemi e ka përjetuar gjëmën e këtij burgu famëkeq. Era e gjakut të shqiptarëve të vrarë akoma mbetet e fiksuar në kujtesën e tij. Kjo fushatë për të shkulur stinën shqiptare me një uragan brutal persekutimesh dhe likuidimesh kishte zgjatur më tepër se dhjetë ditë. Gjatë kësaj periudhe shumë të rinj nga Tetova dhe rrethina ishin sjellë në këtë burg fatal.

Në vitin 1944, më 16 dhjetor, Partia Komuniste në Tetovë dhe në Shkup, kishte mbledhur shumë të rinj të fshatit Dobrosht dhe i kishte dërguar në Monopolin famëkeq të duhanit.

"Në grupin e dytë kemi qenë rreth 650 veta, ndërsa prej fshatit tim, Dobrosht, kemi qenë 54 veta. Aksioni për marrjen e të rinjve për t'i çuar në Monopolin e duhanit u bë disa herë. Të parët i kanë marrë nga 23 nëntori, kur hyri Brigada e 12-të maqedonase në Tetovë. Në monopolin të mbushur me gjak kemi ndenjur gati dy javë. Si roje kemi pasur një maqedonas dhe një shqiptar të Brigadës së Haxhi Lleshit, që ishte në shkollën e bujqësisë së Tetovës. Prej Monopolit të duhanit na çuan në Shkup, ku disa ditë na vendosën në kazermat e Divizionit 21 të ushtrisë së vjetër jugosllave, pastaj na çuan në Katllanovë, Veles, Demir Kapi, Vallandovë etj.", rrëfen Afëz Jusuf Azemi.

Në këtë kohë, çetat e "të kuqve" tashmë po vepronin mizorisht në këto anë. Ato po kositnin çdo gjë shqiptare, çdo protagonistë të stinës shqiptare. Ato po përpiqeshin të shkulin nga gjeografia e kësaj ane gjithë përndritjen që kishte mbjellë ajo "kohë Shqipërie".

"*Në pranverë të vitit 1945 morëm vesh se Xhemë Gostivarin e kishin vrarë, Mefailët gjithashtu ishin vrarë, kështu që nuk kishte shpresë që ne mund të iknim nëpër male*", rrëfen Afëz Jusuf Azemi.

NGA GOLGOTA E MONOPOLIT NË KAMPIN GREK

Ky ishte çasti fatal i ekzilit, i shkëputjes nga toka e kësaj ane dhe i vendosjes në kampin grek dhe më pas në kampet italiane. Destinimi i parë ishte në Greqi, por në qytetin Kirkis afër kufirit me Bullgarinë, ishin dorëzuar dhe kishin mbetur tre muaj. Mëpastaj do të vazhdojnë për në Selenik dhe Athinë, prej nga do të transportohen në Itali, për të qëndruar në kampin "Santa Maria de Lauka". Golgota e Hafëz Jusuf Azemit nga ky moment do të marrë tone epike, e mbushur me kushtrimet e atdheut dhe e mbarsur deri në fund me idenë e çështjes kombëtare. Dallgët e fatit të përmbysur shqiptar tashmë po dallgëzonin pasionin kombëtar të tij, që po merrte udhë si një mision i shenjtë. Përpara tij po shtrihej një rrugë e gjatë, një kalvar i përshpirtshëm që do t'i japë kuptimin më të thellë jetës së tij. Pikërisht, në këto kampe, ai do të njihet dhe do të marrë impulset e para të idesë së Ballit Kombëtar nga themeluesit dhe bartësit e kësaj ideje.

Hafëz Jusuf Azemi rrëfen:

"*U vendos të dalim në Greqi, duke menduar se atje mund të vazhdojmë për të punuar për çështjen e çlirimit të Shqipërisë, të tokave tona. Në Greqi kemi ndenjur tre muaj e ca, pastaj na çuan në Itali. Atje na ndanë, pasi kishte dhe serbë dhe maqedonas në ato kampe. Na dërguan në kampin ku ishin shqiptarët, ku ishte Mit'hat Frashëri, Hasan Dosti, Ali Këlcyra dhe gjithë bashkësia e nacionalizmës shqiptare, si myftia i Shkodrës etj. Ishin diku 1000 e ca veta. Aty mësuam shumë gjëra pasi ishim të rinj dhe nuk dinim shumë për çështjen e Ballit dhe luftën që bëri*".

PIKËPJEKJA BALLISTE

Një "dëshir Shqipërie", e asaj ***Shqipërie të Vjetër***, që çeli nja tre vjet në Tetovë, që tashmë po gufonte pandërprerë në zemrën e të riut, Jusuf Azemi, po zhvendosej edhe në kampet e Italisë, aty ku e kishte vendosur përmbysja e stinës shqiptare. Ritmet e përshqiptarshme të zemrës së tij ishin në rezonancë të plotë me ndjeshmërinë kombëtare që në këto kampe po shpërndanin bartësit e Ballit Kombëtar. Rreshtimi me ta ishte i vetëkuptueshëm, pa i njohur, ai tashmë ishte pjesë e tyre, pjesë "***asaj Shqipërie***" që ata kishin sjellë në Maqedoninë Shqiptare më herët.

Gjatë qëndrimit në kampet e Italisë, Hafëz Jusuf Azemi, ngadalë do të përmbrendësojë substancën shqiptare të Ballit Kombëtar. Në takimet e para dhe të përshpirtshme me bartësit e kësaj ideje, ai tashmë do të magjepset nga ky mision dhe kjo frymë fundekrye do ta përshkojë qenien e tij dhe do të jetë në rezonancë të plotë me shpirtin e tij, me të gjitha ritmet shqiptare, që ai i kishte brenda vetes që nga fëmijëria dhe rinia. Çdo fjalë dhe çdo bisedë e bartësve të Ballit gjatë qëndrimit në këto kampe do të shndërrohet në ushqim shpirtëror, në fuqizim të dëshirës së tij për t'i shërbyer atdheut, për të qenë flamurtar i fateve shqiptare, që për gati gjysmë shekulli do të robërohen keqas nga murtaja e kuqe. Ngrohtësia, pasioni, këmbëngulësia dhe gjakimi i pareshtur për Shqipërinë i bartësve të idesë së Ballit do ta frymëzojnë atë deri në majat më të larta të gjakimit kombëtar.

"*Me Mit'hat Frashërin, Hasan Dostin, prof. Vasil Andonin, i cili ishte sekretar i Ballit kombëtar, kemi ndenjur në ato kampe prej Santa Maria de Lauka, në Reggio Emilia, në kampin e Barletës, ku u brumosëm me çështjen kombëtare, me idenë e Ballit, ashtu siç jemi edhe sot*", rrëfen Afëz Jusuf Azemi.

SAGA E SHQIPTARISË NË KAMPET ITALIANE

Në orët e një furtune tragjike, e cila tërë këtë brez historik të idesë shqiptare e kishte hedhur në këtë kamp, ata kishin pësuar një thyerje, por edhe përballë saj nuk pranuan të dalin të mundur. Ishte zëri dhe kuraja burrërore e Mid'hat Frashërit që i mbante të pathyer dhe që i kushtrimonte për t'u lidhur në ide dhe në veprime në shërbim të shqiptarizmës, flamurin e së cilës e kishte ngritur në zemrën dhe mendjen shqiptare organizata e tij e Ballit Kombëtar, vazhduesja me e denjë dhe më e devotshme e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Ishte dekalogu i saj, që kishte shpirtënuar këtë "dëshir Shqipërie" të këngës tetovare në Shqipërinë e saj të shpallur në të gjitha anët gjeografisë etnike shqiptare.

Në ato orë furtune tragjike, kjo plejadë e brezit historik të Ballit Kombëtar, dekalogun e tij e bëri këngëtim epik në kampin Reggio Emilia të Italisë.

“Nga malli për Atdheun, të brengosur për fatin e kombit shqiptar, çdo mëngjes do të luten me fytyrë të kthyer kah Shqipëria, duke kënduar këngë patriotike kushtrimi për bashkimin e forcave liridashëse për lirinë e Shqipërisë Etnike. Njërën prej këtyre këngëve e shkroi Mid’hati, ku, përmes vargjeve me plot ndjenjë, i drejtohej të Madhit Zot:

Ti neve na ndihmo,
Bashkimin na sforco,
Dashurinë na shto,
Për Shqipëri...![3]

Në kampin strehimor Reggio Emilia, Mid’hat Frashëri shkroi edhe disa këngë tjera, për Flamurin kombëtar, për dëshmorët dhe trimërinë e Ballit Kombëtar, për Kosovën etj. Së bashku me të ishin mbi 750 simpatizantë dhe anëtarë të Ballit Kombëtar nga vende të ndryshme të trojeve etnike shqiptare”[4].

Furtuna tragjike sjell në këtë kamp, gjithë ballistët e orëve të para, ku ishte shtrirë koncepti i Shqipërisë etnike të Ballit Kombëtar: Nga Shqipëria, nga Kosova, që përfshinte si pjesë të pandashme edhe Maqedoninë Shqiptare dhe nga Çamëria. Kjo Shqipëri e gjitha anëve shqiptare, e njohur edhe si “Shqipni e Tanësume”, duhej vazhduar dhe duhej mbetur e përbashkuar prapë rreth flamurit të saj gjithnjë. Përballë veteranëve të orëve të para të Ballit Kombëtar, shërbestari historik i Shqipërisë gjithnjë thoshte: “***Nuk ka Shqipëri, pa Kosovë e Çamëri***”. Pas kësaj, kori i ngritur nga ballistët në kampin Barleta këndonte “Këngën e Kosovës”, që e kishte shkruar Rexhep Mitrovica.

---

[3] Mid’hat Frashëri, “*Mallëngjimi*”, Itali, më 25 dhjetor 1945.
[4] Dr.Riza Sadiku, *Lidhja Kosovare (1949-1999)*, Prishtinë, 2006, fq.39.

"MID'HAT FRASHËRI, FIGURA MË E PËRSHPIRTSHME E IDESË SHQIPTARE"

Hafëz Jusuf Azemi në pikëpjekjen balliste në kamp njihet me udhëheqësin historik të Ballit Kombëtar, Mid'hat Frashërin, emrin e të cilit e kishte dëgjuar që në atë "kohë Shqipërie" në Maqedoninë Shqiptare dhe për idealin e të cilit kishte dalë të luftoj. Gjatë qëndrimit në kamp ai do t'i hedhë vijëzimet e qëndrueshme të portretit kombëtar dhe moral të tij:

"*Në kampin në Itali, nga Tetova ne ishim 15 veta, prej të cilëve 13 ishin nga fshati, Dobroshti, ndërsa dy ishin nga Tetova. Jetonim me një dhomë pesë veta. Flija me një dhomë me Hasan Dostin, me një nga Gjakova, që tash s'më kujtohet emri, ndërsa dy të tjerë ishin Dobroshti.*

Mid'hat Frashëri flinte në një krevat me kashtë, një krevat shumë i ngushtë. Edhe batanijen përsipër e kishte prej kashte. Meqë dhomën e kishim të ndarë me batanije, na binte në sy se Mid'hati natën shpesh shplohej, kur kthehej në krahë tjetër. Dy veta nga ne, përderisa ai flinte dhe batanija i binte poshtë, ata shkonin dhe e mbulonin. Këta poashtu, merrnin ushqimin me ato enë prej llamarine dhe ia çonin kryetarit. Këto ishin rastet e afrimit dhe të lidhmërisë së parë shpirtërore me të. Nga ky afrim lindi tharmi i brumosjes sonë me personalitetin dhe idenë e Ballit Kombëtar. Ne tashmë ndjenim se diçka e zjarrtë e idesë së Ballit ishte brumosur në zemrat dhe në bindjet tona. U bëmë ballistë të flaktë dhe të tjerët që e lanë këtë jetë para nesh mbetën burrërisht ballista deri në fund të jetës. Kryetari, gjithmonë fliste për Ballin dhe ne flisnim për Ballin. Ai thoshte se Balli Kombëtar u prish me Partinë Komuniste të Shqipërisë për çështjen e Kosovës si dhe të tokave të tjera shqiptare që mbetën jashtë Shqipërie. "Ne,- thoshte ai,- nuk mund të pajtohemi që këto toka përsëri t'i mbeten Jugosllavisë". Ai na kujtonte gjithnjë se kjo ishte një tradhti e madhe që u kishte ndodhur shqiptarëve. Ai fliste edhe për shumë gjëra të tjera në fatet politike të shqiptarëve".

Gjersa kujton figurën e Mid'hat Frashërit, Hafëz Jusufi, ndjen po të njëjtën prani të tij. Për të, Mid'hat Frashëri mbetet figura më përshpirtshme e idesë shqiptare:

"*Mid'hat Frashëri ishte njeri shumë i mirë, ishte njeri shumë modest, njeri që kishte vuajtur dhe që kishte qenë anëtar i qeverisë së Ismail Qemalit. Ishte ajka, truri i çështjes shqiptare*".

Në kampin "Reggio Emila", Mid'hat Frashëri vendosi që Ballin Kombëtar ta shndërrojë nga një organizatë në parti demokratike, sipas modelit të partive demokratike perëndimore. Gjatë këtij shndërrimi u soll vendim që secili që dëshiron të anëtarësohet duhej të bëjë lutje përsëri dhe të plotësojë formularët e përgatitur. Nëpërmjet kësaj, Balli Kombëtar, po linte jashtë vetes gjithë ata që kishin bërë ndonjë mëkat gjatë kohës së luftës. Në "Reggio Emilia" më 1946, u mbajt edhe një kongres i Ballit Kombëtar.

"*Kur Mid'hat Frashëri e ktheu Ballin Kombëtar prej organizate në parti , unë i thashë:-zoti kryetar, do t'i nënshkruajmë ato formularë, po duhet të mendohemi se kjo punë mbetet dembabadem.*

-Po zoti Hafëz-ma ktheu ai.

Ndërkohë shkuam e u mblodhëm dhe parashtruan lutjen secili dhe ia dhamë Vasilit. Këto të gjithë vinin jashtë Shqipërisë . Por, mbeti ajo fjala "dembabadem" .

Edhe Vasili edhe kryetari ndonjëherë për t'u qeshur më thonin:- Hë, Hafëz, si është puna, dembabadem duhet të jesh ballist?

Ne i shkruam ato, po ca ballistë mbetën pa hyrë në të, nuk u thanë se përjashtoheni, po nuk ua pranuan lutjet", rrëfen Afëz Jusuf Azemi.

Kur Italia mori frymë pak dhe qeverinë e formoi De Gaspri, të gjithë ata që kishin qenë kundër Italisë, u dërguan në një kamp tjetër, që konsiderohej si një lloj internimi. Të gjithë ishin të Ballit Kombëtar, në përjashtim të dy-tre vetave që ishin nga partia zogiste.

"*Na çuan në kampin Barleta. Atje vazhduam po të njëjtën gjë. E bënim korin dhe mbanim fjalime. Mid'hat Frashëri ishte i yni dhe e nderonim, sepse ai ishte shpirti i shqiptarëve, jo veç i Ballit, por i gjithë shqiptarëve. Nuk kishte njeri që mund t'i thoshte jo kryetarit. Nuk kishte njeri që mund t'ia kthente fjalën Mid'hat Frashërit, për sa i përket çështjes kombëtare. Ai ishte shumë i mirë, shumë i pjekur*", rrëfen Afëz Jusuf Azemi.

Kujtimet mbi figurën e Mid'hat Frashërit mbeten të freskëta në memorien e Afëz Jusuf Azemit. Atëbotë, ai po përshkohej nga fryma e tij, nga misioni i tij, nga gjithë ai repertor intelektual vizionesh kombëtare që për të mbeten shenja të rrugëtimit jetësor.

Largpamësia e Mid'hat Frëshërit ishte e jashtëzakonshme, sepse ai kishte një tablo të qartë për atë që po ndodhte me Shqipërinë dhe për gjithë golgotën që do të pasonte. Hafëz Jusuf Azem i bjen ndërmend një moment për vizionin e tij të shfaqur në kampin "Reggio Emilia", në kampin e fundit të ashtuquajtur "Artileria", që kishte qenë një kamp i ushtrisë dhe që më pas ishte kthyer në kamp për refugjatë. Në këtë kamp qëndronin personalitete të shumta dhe mes tyre ishte edhe *Shasivar Aliu, kryetar i Rinisë së Ballit Kombëtar të Prishtinës*, i cili kishte kërkuar një takim me Mid'hat Frashërin.

"*Ai rrinte përjashta, me gruan dhe kishte dy vajza, apo një djalë e një vajzë, nuk më kujtohet mirë. Gjersa po priste, Mid'hat Frashërin dhe Vasil Andonin, dërgon fjalë që të vijë Hafëzi dhe Siri Mexhiti nga Tetova. Siriu gjatë kohës së Italisë kishte punuar në një bankë.*

*Kur mbërritëm atje, gjetëm Mit'hatin, Vasilin dhe Shasivarin. Pasi hëngrëm bukë, gjersa kryetari po bisedonte me ata dy, ne dy rrinim heshtur, dëgjonim çfarë flisnin ata. Mid'hat Frashëri, gja-të kësaj bisede, tha se, **tashti fjalën e ka Prishtina edhe Tetova**. Unë mendova se ai thotë Prishtina, ngase Shasivar Aliu ishte kryetar i Rinisë së Ballit për Prishtinën dhe thotë Tetova nga se Siri Mexhiti dhe unë ishim të dy nga Tetova.*

Por në shpirtin dhe zemrën time ky moment mbeti si peng. Unë kurrë nuk i pyeta, Mid'hatin dhe Vasilin, se pse ai e tha këtë. Turqit thonë "gjit zeman, gjel zaman". Erdhën kohëra kur kjo e thënë e Mid'hat Frashërit nisi të shpërfaqej në jetën kombëtare të Kosovës. Në Prishtinë, si kërkesë themelore e demonstratave studentore të 68', filloi me punë Universiteti i Prishtinës. Pas saj mori një nisje të re dhe të pandalshme lartësimi i çështjes kombëtare. Ndërsa, kur kjo valë atdhetare shpërtheu njëkohësisht atë vit edhe në Tetovë, atëherë thash me mendjen time, kjo po ndodh ashtu siç na kishte parathënë atëherë Mid'hat Frashëri ynë. Kjo frymë kombëtare i lidhi bashkë Prishtinën dhe Tetovën ".

Qindra fragmente i sillen në kokë, Afëz Jusuf Azemit, të cilat ndërlidhen me figurën e Mid'hat Frashërit. Edhe sot, e kësaj dite, kur flet për të, ka të njëjtin përgjërim, të njëjtin nderim dhe ruan një raport të ngrohtë miqësor që pranë me një përulësi dhe përkudesje që ai tregonte duke e quajtur vazhdimisht "biri im".

Eklipsi që kishte rënë mbi gjeografinë etnike shqiptare po preokuponte gjatë tërë kohës edhe në kampet italiane Mid'hat Frashërin. Fati i Shqipërisë dhe i shqiptarëve ishin pjesë e pandashme e jetës së tij. Në rrethana krejtësisht tjera, ai, po bënte lëvizje për të shpëtuar mbase atë që mund të shpëtohej. Thellë brenda tij po trazohej një shqetësim kushtrimor për shqiptarët, për fatin e tyre që nuk dihej se ku do të përfundonte.

“*Në kohën kur qëndronim në kampin e Barletës, kryetari dhe Vasili, si sekretar, shkuan në Romë. Dy ditë me radhë nuk u kthyen. Përderisa të gjithë ishim ngritur dhe po bënim korin, unë po vëreja se zëri im nuk ishte në ritmin e njëjtë me atë të korit . Të gjithë me shumë pasion po këndonin himnin tonë, por edhe këngë të tjera, siç ishte kënga: “* ***Mbi shkëmb e gur/ valo flamur/ valo flamur mbi Kosovë e Çamëri/ mbi Tetovë e mbi Tivar...*** *” . Kur kori mbaroi këngëtimin, njerëzia filloi të shpërndahet. Mbeta vetëm dhe nuk e dija çfarë bëja.*

Pasi ishte ruajtur në një banjo që e shfrytëzonim edhe si rojtore me një pasqyrë të vockël, doli Mid’hat Frashëri dhe m’u drejtua: - mirëmëngjesi, djali im! –Mirëmëngjesi, kryetar,- ia ktheva unë. - Po çkemi këndej,- më pyeti ai.- Zoti kryetar, këtu në kamp s’ka gjë, ju keni ardhur mbrëmë nga Roma, na dëfto se çfarë kemi atje, i thash unë.

Si duket ai më pyeti mua që unë ta pyes atë. ” –Po, po, djali im, populli i Romës po punonte. Po, po, De Gaspri , që është kryeministër i Italisë edhe ai po punonte. Po, ne shqiptarët çka po bëjmë? Ne po rrimë nëpër kafe dhe bëjmë hesapet se kush do *bëhet komandant, kush do bëhet kapedan, kush do bëhet major, kush do bëhet udhëheqës dhe kush do bëhet asgjë...!".*

Unë e kuptova se ai ma ktheu me rrotulla përgjigjen. Përderisa ai ecte, unë i shkoja pas. Shkuam në dhomën e tij, që e kishin bërë në këtë kamp. Ndejtëm pak, ndërsa më pas më pyeti: "-Po, djali im, si janë shokët, a janë gjithë mirë, a mendoni se ka shpresë?". Ia ktheva unë: "- Gjithnjë ka shpresë prej zotit". "- Po, po do të ketë edhe për ne", thoshte gjithnjë ai.

Mid'hati ishte njeri , që jo vetëm që ishte mendjehollë, por ishte edhe shumë parashikues. Ai parashikonte se çfarë do të mund të ndodhte edhe pas 15 apo 30 viteve ", rrëfen Hafëz Jusuf Azemi.

Sikurse ndodh vazhdimisht kur qëndrojmë pranë njerëzve që i vlerësojmë, kureshtja për vendosmërinë e tyre, për përcaktimin dhe për zgjedhjen jetësore, kërkon përgjigje, sidomos kur përpara ke njerëz të jashtëzakonshëm, të cilët reflektojnë gjithë atë ndjeshmëri, atë dendësi njerëzore dhe kombëtare që nuk mund ta gjesh tek të tjerët. Edhe Hafëz Jusuf Azemi kishte ndër buzë ca pyetje për të cilat kërkonte një përgjigje.

"*Një ditë erdhi vëllai i Iljas Agushit, Jusufi. Ai kishte qenë deputet i Kosovës në Tiranë . Ai më kërkoi të shkojmë te familja*

Konica, të pimë një kafe. Unë pranova pa mëdyshje. Kur mbërritëm atje, gjetëm Mid'hat Frashërin aty.

-A erdhët, djemtë e mi?- na tha ai.- Po erdhëm, kryetar,- ia kthyem ne. Unë gjithnjë i kisha pyetjet në buzë e gojës, dhe i them: -zoti kryetar, pse nuk jeni martuar? Kryetari m'u përgjigj:- Po, djali im, në martesë gjashtëdhjetë përqind të kohës t'i merr gruaja. Mbeten edhe dyzet përqind dhe më këtë nuk mundesh të bësh aq sa duhet për çështjen kombëtare.

Por këtë nuk e tha vetëm për veten e vet, por e përmendi edhe Vasilin, sepse edhe ai nuk ishte i martuar.

- Unë dhe Vasili jemi martuar me çështjen kombëtare,- tha kryetari. Kryetari, Vasili dhe tre - katër persona të tjerë mbetën si të thuash si shenja në zemrën dhe në trunin tonë. Ne, prore mendonim që ky njeri mund të ishte përmbi njerëzit e tjerë", rrëfen Afëz Jusuf Azemi, duke shfaqur po atë përulësi të dikurshme, po atë ngazëllim që e shfaqte dikur pranë kryetarit Mid'hat Frashëri.

VASIL ANDONI, KRAHU I FUQISHËM I MID'HAT FRASHËRIT

Në kohën kur duhej të hapej gjimnazi "Sami Frashëri" në Prishtinë, në kohën e Italisë, ngrihet Iljaz Agushi, që ishte përfaqësuesi i Kosovës në parlamentin e Shqipërisë, dhe shkon te Ahmet gashi në Elbasan për të kërkuar një intelektual të mirë që do ta drejtonte atë gjimnaz. Ahmet Gashi se e ka një njeri të qëlluar për këtë punë dhe ia përmend emrin e Vasil Andonit.

"Babi i Vasilit ka qenë prift orthodoks, ndërsa vajza e madhe e tij ishte martuar me një shqiptar mysliman në Elbasan.

Ia tregojnë punën Vasilit dhe i thonë se është edhe një problem tjetër, se Prishtina ashtu si edhe qytetet e tjera ka më shumë qytetar që e ndjejnë veten si turq, jo për nga kombësia, por për nga çështja e fesë, duke i treguar Vasilit indirekt që të mos binte në sy *të keq në atë mes. Ndërsa Vasili i thotë se s'ka gjë, rregullohet edhe kjo punë. Ata e marrin Vasilin e dërgojnë në Tiranë. Ai atje shkon blen në Pazar një palë tespihe, pastaj shkon në Prishtinë. Nis me punë në gjimnazin e Prishtinës dhe tespihet gjithnjë i ka mbajtur nëpër duar. Prishtinasit, kur e shohin gjithnjë me tespihe në dorë nisin ta thërrasin haxhi dhe nga aty prishtinasit e dinin vetëm si haxhi Vasili. Dhe prishtinasit, përveç shokëve që e njihnin, me duket se kurrë nuk kuptuan se ai nuk ka qenë mysliman, por shqip tar orthodoks.*

Por, një ditë, një prift serb, i gjatë me atë dollamën e tij, i del në rrugë Vasilit dhe i thotë se ti je i "yni" dhe duhet të vish në kishën tonë. Ndërsa Vasili ia kthen: Zotëri, unë më para do shkoja në xhami sesa në "kishën tuaj serbe". Ai e hedh përsipër atë dollamën dhe fillon ta mallkojë dhe ta shajë Vasilin.

Unë vonë e kam mësuar këtë mesele. Njëherë kur mora një letër nga Tetova prej profesor Xhevahir Shaqirit nga Nerashti dhe arsimtarit Hisni Abdullai nga Sllatina, që kishin qenë nxënës të Vasilit në gjimnazin e Prishtinës, ndërmjet tjerash më thonin që t'i bëj të fala edhe haxhi Veselit.

Unë nuk e dija se kush ishte ai, të cilit duhej t'i bëja të fala. Erdhi vëllai i Iljaz Agushit, me të cilin kishim qenë bashkë në Siri. Ai më tregoi se kush është haxhi Veseli. Kështu e mësova se Vasil

Andonit në Prishtinë i kishin thënë, haxhi Veseli, sepse për atë kryesore ka qenë ta kryente punën e drejtorit të gjimnazit të Prishtinës, detyrë e cila ka qenë për atë rast shumë e vlefshme për shqiptarët”, rrëfen me humor rastin e haxhi Veselit, gjegjësisht rastin e Vasil Andonit, me të cilin mandej ishte i pandarë në udhëtimin e tyre kombëtar.

“Vasil Andoni ishte shpirt njeriu. Ishte shumë i veçantë. Ai të linte të flasësh, të bisedosh të diskutosh dhe të dëgjonte qetë. Kishte durim të të dëgjonte edhe deri në gjysmë ore pa të ndërhyrë në fjalë. Mandej merrte dhe të jepte përgjigjet për atë për të cilin i ke folur deri atëherë. Kur t’i jepte përgjigjet kishte një aftësi të natyrshme që të bënte përnjëherë për vete. Ishte shumë i matur dhe durimtar. Gjithnjë kam pasur konsideratë të veçantë ndaj personës së tij. Unë lirisht e quaj të barabartë me Mid’hat Frashërin në shumë pikëpamje.

Të gjitha raportet e Lidhjes Kosovare i kemi shkruar me të. Na kanë ndihmuar edhe të tjerë, por kryesisht ai ka qenë përpiluesi. Edhe kur bënim ndonjë reagim për situatën në Tetovë, Gostivar etj, i paraqitesha me telefon Vasilit dhe ai e bënte gati telegramin protestues që e nisnim nëpër institucionet ndërkombëtare dhe ia shpërndanim opinionit botëror. Asnjë telegram nuk e ka nisur vetë pa e lexuar edhe ne të tjerët dhe kërkonte pëlqimin tonë.

Vasili ka qenë shpirti i Lidhjes Kosovare dhe i Ballit Kombëtar. Shpirti i të gjitha raporteve dhe i protestave, demonstratave, i organizimeve të tjera, shpirti i të gjitha punëve kombëtare që i kemi bërë të gjithë dhe me të bashkë. Pa Vasilin s'do të mund të bënim kurrgjë prej asaj që e bëmë.

Varri i Vasil Andonit ndodhet në Elbasan. Kam bërë homazhe mbi varrin e tij. Bashkë me shokët e Ballit që kemi mbetur pas tij kemi bërë homazhe dhe kemi vendosur kurorë lulesh, njësoj sikur bëjmë homazhe dhe vendosim lule edhe mbi varrin e udhëheqësit tonë historik Mid'hat Frashërit që e kemi në New York.

Më rri si brengë se pse nuk e dinë madhninë historike dhe kombëtare të këtij njeriu ata që drejtojnë tash Shqipërinë. Më vjen keq që asnjë rrugë në Shqipëri ose në Kosovë nuk mban emrin tij", rrëfen me mallëngjim, Hafëz Jusuf Azemi.

EKZILI NË SIRI

Historia nganjëherë përsëritet në formën më të vrazhdët. Fije të pambaruara të saj rikthehen si fate për shumë breza. Mërgimi i shqiptarëve nga atdheu për në beteja të ndryshme në shumë raste ka marrë tone epike. Janë një sërë baladash që ngërthejnë brenda vetes mallin e ekzilit dhe gjithë gjëmën e largimit për në shkretëtirat e largëta.

I zymtë duket çdo përshkrim që vjen të shpërfaq gjithë dhimbjen e ndarjeve. Janë rrugë që nuk kanë fund, është një horizont shkretëtire që palon përbrenda mallin gërryes. Një sfond korbash mbetet i pranishëm gjithherë si një ambient kobsjellës për gjithë ata që u nisën dhe që nuk shpresonin të kthehen. Janë vetëm ëndrrat që i bartin në tokën e tyre dhe që ushqejnë me frymëmarrje çastet e mbrame të ekzistencës së tyre.

Të njëjtën rrëqethje ka ndjerë në lëkurë “Flamurtari i shqiptarisë”, gjersa vapori është nisur drejt Sirisë. Rrugët historike duket se po përsëriteshin në fatin e "heroit të heshtur". Përmbysja e stinës shqiptare tashmë po e degdiste si një personazh balade, përderisa po largohej drejt shkretëtirës së pafundme, drejt Sirisë, si një opsion i ofruar me shumë dashamirësi nga Mid'hat Frashëri. Në tokën e të parëve kthimi ishte i pamundshëm. Murtaja e kuqe i priste me epsh të padurueshëm për t'i kositur.

"*Në vitin 1948 erdhi koha të shkoj në Siri. Italia shihej se mund të binte në duart e komunizmit. Më thirri Mid'hat Frashëri . Shkova unë, ai më thotë: -Biri im, Siria ka lëshuar disa viza, ti dhe tre apo katër të tjerë duhet të shkoni në Siri, se ju jeni të rinj dhe jeni pak fetarë. Ju te populli dhe qeveria siriane duhet të jepni një shembull të shqiptarëve.*

Ashtu na tha ai. Unë s'mund t'i thoja jo atij. Shkuam në Siri. Unë u regjistrova në shkollën e Lartë Fetare "Kulije Sherije " të Sirisë. Vazhdova për 4 vjet. Vitin e fundit e humba të drejtën e shkollës. Në Siri erdhën edhe të tjerë .

Para se të niseshim, kryetari ynë na dha një porosi:"-Shikoni djema, kini kujdes të mos iu çojnë në luftën arabo -çifute, sepse neve na duhen edhe çifutët si miq. Dijeni se kjo nuk është luftë e shqiptarëve, ka plot arabë për luftën e tyre, ndërsa ne s'kemi shumë shqiptarë.

Siria kishte nxjerrë një agjent në Aleksandri, na priti aty, në vapor. Nga aty i nisëm me vapor për në Hajfa. Atëherë Hajfën e kishin arabët. Nga Hajfa shkuam në Bejrut. Aty ndenjëm një natë dhe të nesërmen prej aty shkuam në Siri. Na vendosën në një bujtinë.

Kur shkuam atje, fillimisht, një apo dy javë u sollën mirë. Pastaj, kur na thanë se duhet të shkojmë në luftën e tyre, ne e rekuzuam prerazi këtë. Ne u thamë: - ne kemi dalë nga lufta jonë, s'kemi ardhur prapë të hymë në luftë tjetër. Dhe më nuk na trazuan", rrëfen nisjen dhe vitet e ekzilit në Siri, Hafëz Jusuf Azemi.

NË SULLTAN SELIM

“Na lejuan të shkojmë në “Sulltan Selim”, që ishte një xhami përreth e përqark me binaja, në të cilën mësonin shumë studentë. Pas një kohe, në një dhomë të studentëve u vendosëm ne. Aty, çdo mbrëmje sillnin edhe darkë për fukarenjtë dhe nga ajo ndahej darkë edhe për ne. Ndonjëherë sillnin drekë për fukarenjtë dhe për ne. Kjo zgjati një kohët të gjatë.

Ishte zakon që në ditën e Bajramit të vinte presidenti i vendit të drekojë bashkë me fukarenjtë. Ditën e parë presidenti hante drekë në xhaminë “Sulltan Selim”, ndërsa ditën e dytë hante drekë në xhaminë dhe Teqen e Sheh Mujedinit. Në këtë xhami u takuam për herë të parë presidentin e Sirisë.

Pas kësaj njohjeje, ne shqiptarët bëmë një komision prej tre vetash që të shkojmë te presidenti dhe ta falënderojmë për ekzilin që na dha në Siri dhe ta lusim që të mos na dorëzojnë në duart e komunizmit.

Por nuk shkoi shumë kohë nga ky takim, presidentin e përmbysën anglezët, të cilët kishin përkrahur kryengritjen kundër francezëve që e kishin nën pushtet Sirinë.

Në këtë kryengritje kishin marrë pjesë edhe shqiptarë. Njëri nga ata ishte bërë drejtor i ministrisë së arsimit. Atë kohë unë hyra në shkollën e Shamit për katër vite me radhë. Në fillim unë flija në konvikt. Shkolla ishte e mirë edhe ushqimi ishte i mirë. Në mëngjes hanim ca pite me dorë . Gatuheshin mirë, me kosë dhe ullinj, por unë ullinjtë nuk mundja t'i haja dot. Ata më shikonin dhe thonin "ishnebi" që do të thoshte "i huaj".

Por, aty, moskushtet e higjienës trupore ma bënë pështirosur qëndrimin, ndaj edhe kërkoja të largohem. Me mua ishte edhe im vëlla, Dauti, me të cilin i shpëtuam vdekjes në Monopolin e Tetovës. Ishin edhe nja dy vëllezër nga Gjirokastra dhe një nga Cakrani. Ai i Cakranit kishte qenë guvernar i Çiflikut të Ali Këlcyrës në Shqipëri.

Gjetëm shtegun të largohemi nga ky vendqëndrim. Na mori nën përkujdesje UNCR-ja e Gjenevës.

Por, ne dolëm nga aty me ndihmën e konsullit të anglez, Stërlingut. Ky kishte qenë në Shqipëri si konsull i Anglisë në Mbretërinë Shqiptare të Zogut. Këtë e mësova më vonë.

Gruaja e këtij konsulli ishte kushërira e tretë e mbretit të Ingliterës. Stërlingu dhe një tjetër me emrin Persi që ishte guvernator i Palestinës si dhe një i tretë emri i të cilit nuk më kujtohet kishin trazuar revolucionin kundër Francës në Siri. Shokun e Stërlingut, Persin, francezët e kishin helmuar në një spital të Bejrutit. Stërlingun e kishin plagosur rëndë gjatë një atentati dhe anglezët morën dhe e çuan në një spital të Aleksandrisë.

Atë kohë UNCR-ja na jepte një ndihmë me para në dorë me të cilat blenim ushqime dhe vetë gatuanim në shtëpi dhe hanim bashkë unë, im vëlla dhe kushëriri im.

Vitin e fundit të medresesë kur duhej të merrnim diplomat, e shoqja e Stërlingut, e cila na njihte që kur i bënim takimet me të shoqin e saj, na kishte çuar fjalë që përsëri të na merrte nën organizatën e refugjatëve të saj.

Ne bashkë me një që ishte përkthyes i saj për anglisht shkuam tek ajo. Ajo kërkonte ndihmë nga ne shqiptarët, nga se dy herë i kishin hyrë në shtëpi për ta vrarë.- Kërkoj ndihmë nga ju shqiptarët, - na tha ajo, - kërkoj që shqiptar të vijë e të rrijë me mua në shtëpi dhe të kujdeset për mua.

Ne gjetëm një shqiptar nga Vlora, të cilit konsullata angleze i dha një revole për t'u mbrojtur. E shoqja e Stërlingut kishte një *qenush, të cilin e mbante për të dhënë shenja nga rreziku. Vlonjati ndenji në shtëpinë e saj gjersa ajo shkoi tek i shoqi në Aleksandri.*

Kryetari i "Shell Company", i cili kishte qenë guvernator i Palestinës, ishte caktuar të transferohej në Egjipt dhe atje u bë mandej kryetar i "Shell vajgurit". Ai më thirri mua që bashkë me të ta largonim të shoqen e Stërlingut në Bejrut që pastaj me vapor të nisej për te i shoqi në Aleksandri. Unë nuk mund t'i thoja jo, sepse ishte Stërlingu me të shoqen që na kishin ndihmuar. dhe nuk mund t'i thoja jo.

Një ditë të shtune, ne morëm shoqen e Stërlingut dhe e shoqëruam deri në Bejrut. Para se të hipte në vapor, ajo ma dha një zarfe të trashë me revolen aty brenda. Na dha porosi që këtë t'ia dërgojmë ambasadës angleze në Siri.

Pas mbërritjes në Aleksandri, nga ajo na erdhi një letër falënderimi. Unë e ruajta atë letër dhe dikur kjo letër falënderimi më hyri shumë në punë.

Kur ishim në Siri, nga New York, nga 10-15 copë na vinte gazeta "Shqipëria e Lirë". Këtë gazetë unë ua ndaja shokëve ditën e xhuma pasdreke, nëpër dy kafene ku rrinin shqiptarë.

Në njërën nga këto kafene ishte futur një shqiptar që kishte vrarë një kurd në Stamboll. Ai punonte te një ish- ministër i Qeverisë së Sirisë në kohën e francezëve. Ishin aty dhe dy kosovarë, që *punonin në Librarinë amerikane në Sham. Unë ktheva aty, ua shpërndava gazetën dhe menjëherë i nisa për të marrë trenin e të shkoj te Tafa. Njëri nga ata kosovarë më thotë se një polic po qëndron përjashta derës dhe më thanë se mos ndoshta të ndjek ty për ndonjë gjë. U thash që s'ka ndonjë sebep të më ndjek.*

Dola prej kafenesë dhe ai m'u vu pas nga do që shkoja: unë para ai prapa; unë në tramvaj, ai tramvaj. Kur hetova se më ndiqte, tek një ndalesë e tramvajit vendosa të zbres. Sapo zbrita, ai më doli përpara dhe më urdhëroi të hymë në një shitore pemësh që ndodhej aty afër dhe më bastisi. Pasi pa se nuk kisha gjë për të dalë i dyshuar, më tha të shkoj me të. Shkuam te shtëpia ku flija unë. Aty ma gjetën atë zarfin e zonjës së Stërlingut, të cilin ende nuk ia kisha dërguar ambasadës angleze. E hapi zarfin. Aty brenda kish edhe një letër. Unë nuk e dija se çfarë përmbante ajo letër. Por, për shkak të këtij zarfi, më morën dhe më burgosën. Në një burg të përgjithshëm ndenja tre muaj. Gjersa isha në burg vinin për vizitë shumë shqiptarë. Vinte po ashtu edhe një që punonte në ministrinë e drejtësisë. Më thoshte ai që të mos merakosem shumë se do të më nxjerrin nga burgu. Kaluan kështu tre muaj gjithnjë në pritje për të dalë. Më në fund dola nga aty pas ndërhyrjes që kishte bërë për rastin tim konsullata angleze dhe amerikane, por tashmë e kisha humbur të drejtën e shkollimit.

Edhe pas daljes nga burgu pushteti sirian më mbante nën vëzhgim. Gjithnjë më vinte pas një polic. Kjo vazhdoi më tepër se një muaj. Ata dy kosovarët që punonin në Librarinë amerikane i kishin treguar shefit të tyre amerikan për punë e ndjekjes sime nga pushteti. Ai u thotë atyre që të unë të hyj në kontakt me të.

Një të premte pasdite, kur fëmijët që mësonin dhe lexonin në bibliotekë zakonisht i çonin në kinema, shkova atje. Libraria ishte sipër, në katin e dytë. Aty më priste ky amerikani që ishte drejtor i librarisë. Më pyeti se si i kam hallet. I thash i kam si më keq. Këtu nuk kam qetësi, gjithnjë druaj se mund të më ndodhë të më kthejnë në duart e të kuqve në Shqipëri ose Jugosllavi dhe kjo të ishte fund i tmerrshëm për mua".

TAKIMI ME ANGLO-AMERIKANËT

"Ai më propozoi që të shkoj në Amerikë. I thash atij se kjo të ishte një fat i madh shpëtimi për mua. Atëherë ai më tha se pas dy javësh do të më bëjë një thirrje konsullata amerikane. Ai nxori dhe ma dha një kartë. E futa në xhep këtë kartë. Nuk e dija se ç'forcë vendimtare kishte ky njeri dhe nuk e dija se drejtori i librarisë kishte qenë njeri i CIA-s.

Pas një jave konsullata amerikane e dërgon një djalë me biçikletë në Sulltan Selim. Para se të afrohej thirri me zë të lartë: - Mister Azemi, Mister Azem! Pas një copë herë i them që ai jam unë. -Të vish nesër,- më tha ky djalosh. Të nesërmen mora një taksi dhe shkova në konsullatë".

VIZA PËR NË AMERIKË

“Pasi u tregova se si e kam punën, ata më thanë se do të bëjmë një kabllogram në Stejt Departament dhe se përgjigja do të vijë brenda dy javësh. Nuk shkuan as 10 ditë ata kishin marrë përgjigjen telegrafisht. Dhe më thirrën prapë në konsullatë. Pasi më shërbyen me kafe, kuptova se më kishin thirrë për të ma kumtuar lajmin e mirë. Më thanë se viza të ka ardhur dhe nxorën telegramin nga sirtari. Duhej bërë ca kontollime mjekësore dhe më kërkuan po ashtu edhe pasaportën dhe dokumente të tjera nëse kam. Unë iu thash se pasaportën e mbante policia dhe nuk e di se a do të ma kthejnë. Njëri nga nëpunësit e konsullatës mori një copë letër dhe shkroi diçka në të e futi në zarf dhe më tha që të shkoj në polici dhe këtë letër t’ia dorëzoj në dorë Tasim Beut, i cili ishte shkolluar në Zvicër. Të nesërmen këtë letër, ashtu si më porositën, ia dhashë në dorë Ta-

sim Beut. Ai i dha urdhër një polici të m'i sillte gjithë dokumentet që m'i kishin marrë dhe më shkroi edhe një letër me të cilën konfirmoi se lirohem nga ndjekja që ma bënin".

NË UDHË PËR NË AMERIKË

Në verë të vitit 1952, Hafëz Jusuf Azemi, niset nga Siria për në Amerikë.

"Për të hipur në vapor duhej të paraqitja dëshminë se kam bërë kontrollin mjekësor. Vizën e kisha marrë, por kontrollin ende s'e kisha bërë nga se kisha mbetur pa para. I kisha dërguar një letër vëllait që të më dërgoj para, por rruga e letrës atëherë ishte e gjatë për të shkuar, e gjatë për t'u kthyer. I shkrova një letër edhe një kushëriri tim në New York, me të cilin ishim bashkë në kampe, kur befas më vjen më shpejtë përgjigjja e tij se do të ma paguaj rrugën nga Bejruti për në New York, por ndërkohë nga vëllai më erdhën 200 dollarë që ia kisha kërkuar me letër.

Nga Aleksandria i hipa vaporit për në Trieshtë. Nuk kishte shumë kohë që vapori ishte larguar nga porti, sytë më shkuan tek një person me mustaqe të mëdha për të cilin nga dukja mendoja se mund të jetë ose shqiptar ose malazezë. Kalova rreth tij një dy *herë, por ai s'jepte kurrfarë shenje reagimi. Pas një kohe vendosa t'i flasë unë i pari.*

-Mos je shqiptar, ore burrë?

-Po, shqiptar jam, por ti nga më njohe?

-Po nga dukja, ore!

Pasi i njohëm më tregoi se kishte qenë agjitantë i mbretit Zog dhe me qiti një kafe.

Unë i thashë që vija nga Damasku. Ai më pyeti se kënd e njihja unë në Damask prej shqiptarëve. Unë i thash që njoh njëfarë Sejfullahu që ishte zogist. Atëherë ai u hap më tepër në bisedë, duke menduar se edhe unë isha ndonjë zogist. Filloi të më flasë me mburrje se amerikanët e kishin dërguar disa herë me aeroplan me e parë Shqipërinë dhe Jugosllavinë. Ndërkohë, erdhi edhe Imer Fortuzi, që kishte qenë ministër në qeverinë shqiptare nën pushtimin e Italisë. Në bisedë e sipër kuptova se edhe ai kishte qenë agjitantë i Zogut. Edhe ky bisedën e shtjellonte gjatë dhe me mburrje. Që të dy bënin tregti me flori mes Egjiptit dhe Italisë.

Kur dolëm në Trieshtë, ai kishte një tre valixhe, të cilat erdhi një polic ia mori dhe e kaloi pa doganë. Dola nga porti dhe mora trenin për në qytetin më të afërt të Italisë. U vendosa në një hotel dhe mbylla derën përbrenda, nga se u dukën do shenja se më kërkonin italianët, të cilët më kishin ngatërruar me një person tjetër *që kishte vrarë disa oficerë fashistë italianë. Dyshoja se italianët donin të merrnin hak nga se edhe unë isha një antifashist i prerë. Kështu fati më shpëtoi edhe nga kjo bela në të cilën mund të bija rastësisht.*

Në qytet ndenja nja dy-tri ditë”.

TAKIMI ME VASIL ANDONIN NË NAPOLI

“E kisha njoftuar Vasil Andonin se ku jam vendosur. Ai më kishte bërë një telegram dhe më thoshte se do të takohemi në Napoli. Unë shkova para tij në Napoli dhe doja t’i bëj pritje. Me një të parë, e njoha që ishte ai. E pimë një kafe bashkë. Në ndarje, ai më kishte futur një letër në xhep dhe 20 dollarë.”

NGA NAPOLI PËR NË NEW YORK

Në New York e prisnin shokët...

Nga Napoli, Afëz Jusuf Azemi, me vapor ishte nisur për në New York. Udhëtimi e kishte munduar shumë nga se kishte qenë në pjesën e mbrapme të anijes dhe luhatjet e saj nga dallgët e kishin turbulluar gjatë tërë kohës. Udhëtimi kishte zgjatur dhjetë ditë.

"*Me të mbërritur në portin e New York-ut, më futën në një dhomë, në të cilën ndodhej një turk nga Qiproja dhe një person me gruan e tij, i cili kishte qenë konsull i Danimarkës gjatë kohës së nazizmit.*

I them turkut se ç'është kjo punë kështu me ne, ai më thotë dera është e mbyllur dhe na ruan një polic. Dikur erdhën dhe na çuan një dhomë tjetër afër Statujës së Lirisë në New York. Aty qëndrova pesë ditë në një dhomë. Vinin e më bënin pyetje nga kam ardhur dhe të kush po shkoja dhe të tjera pyetje që u interes-

onin. Kur i ktheva në dhomë, konsulli më pyeti se si kisha kaluar gjatë marrjes në pyetje. I thash që kujtoj se nuk kam kaluar mirë.

Kur më pyeti se a kam ndonjë dokument me vete, atëherë u kujtova se e kisha letrën e së shoqes së Stërlingut dhe kartën e drejtorit amerikan të librarisë në Siri. Të nesërmen kur më morën në pyetje me anë të një përkthyesi nga italishtja, përnjëherë ua lash në tavolinë letrën dhe kartëvizitën. U befasuan pak dhe më pyetën se a i njihja dhe nga i njihja ata. Unë u thash që pyetni ju vetë ata me telefon. Në atë minutë bie një zile telefoni. Nuk i kuptoja se ç'bisedonin, sepse atëherë nuk dija anglisht, por vetëm dëgjoja fjalët "mister Azem", dhe "albanian". Kishte qenë sekretarja e Komitetit "Shqipëria e Lirë".

Kur mbaroi bisedën, më dha një cigare dhe porositi një kafe. Më tha që ajo gruaja që foli në telefon, që mbrëmë kishte marrë vesh se ti do mbërrish këtu përmes një telegrami që Vasil Andoni e kishte dërguar nga Roma.

Në telefon i them asaj se ti ke marrë vesh mbrëmë, por unë ka pesë-gjashtë ditë që jam këtu. Ajo më kërkoi falje se nuk e kanë ditur dhe se mbrëmë kishin marrë vesh përmes telegramit që kishin marrë prej Vasil Andonit nga Roma. Personi që më kishte marrë për në pyetje i thotë asaj në telefon se tashmë jam i lirë të dalë nga kjo dhomë. Atëherë ajo më thotë se të vish tek ajo binaja *ku ndalen njerëzia në të dalë nga aeroporti, duke më treguar se do jetë e veshur me një fustan të zi me pikla të bardha.*

Dal në rrugë dhe aty plot njerëzi. Nisa të flas me veten shqip se si do ta njoh atë kur shumë gra që kalonin në atë rrugë ishin të veshura me fustane të zeza dhe me pikla të bardha. Të gjithë kaluan dhe unë mbeta vetëm, kurse nuk kisha as para. Tash me vete më mirë të marr një taksi dhe të nisem për te Komiteti "Shqipëria e Lirë" e ata atje ta paguanin taksinë. Por, ndryshova mendje dhe ktheva edhe njëherë tek ajo binaja. Aty pash një grua që lexonte një libër, kurse gazetën "Flamuri" e kishte lënë anësh saj.

Kur iu afrova, ajo e para më përshëndeti me tungjatjeta dhe më tha se është zonja Sale. Bashkë me të morëm një taksi dhe u nisëm për të Komiteti "Evropa e Lirë". Aty më prisnin 7-8 shokë.

Pas darke, njëri nga shokët më mori dhe më çoi me autobus në New Jersey. Në këtë qytet jetonte Selimi. Ai kishte një apartament tridhomësh dhe në njërën nga ato më vendosi mua.

Nisa të punoj në një fabrikë ku punonte edhe Selimi. Ishte një fabrikë që prodhonte kartonë prej letre. Na paguanin nga 30-40 dollarë në javë, dhe kjo ishte shumë pak. Një shok tjetër punonte në një fabrikë makaronash dhe aty pagesa ishte 10 dollarë më tepër dhe unë më vonë shkova tek kjo fabrikë.

E shoqja e Selimit ishte një zonjë shumë e mirë. Nga goja e saj dilnin vetëm fjalë të mira. Ishte një shqiptaro-amerikane e lindur aty.

Gjatë punës në fabrikën e makaronave nga një pakujdesi e inxhinierit italian e preva krahun, që më ka mbetur edhe sot nishan, por të mos e kishin ndalur me sustë makinën, do të mbetesha pa krah fare. Menjëherë më çuan në spital".

MBËRRITJA NË CHICAGO

“Në spital ndenja nja dhjetë ditë. Nga spitali, me krahu e mbështjellë me gips shkova në Chicago, duke kujtuar se aty kishte ardhur im vëlla për të bërë fejesën, por ai në ndërkohë ishte fejuar në Kanada dhe akoma nuk ishte kthyer në Chicago. E prita nja një javë aty mandej shkova në Kanada, ku ishte im vëlla dhe ndenja edhe aty nja 10 ditë.

Bashkë me të vëllaun u kthyem në Chicago. Aty e bëmë edhe dasmën e tij. Pas kësaj, im vëlla bleu një restorant që punonte nga ora 5 të mëngjesit deri më 9 të darkës”.

FILLESA E LIDHJES KOSOVARE

Vdekja e Mid'hat Frashërit kishte krijuar një boshllëk të pazëvendësueshëm. Më 3 tetor të vitit 1949, në New York, kishte mbyllur përgjithnjë sytë shtylla kryesore e Ballit Kombëtar, udhëheqësi që më vizionin dhe përkushtimin e tij frymëzonte gjithë apostujt tjerë të shqiptarizmës në rrugën e tyre për t'i shërbyer atdheut.

Në një njoftim të bërë nga Balli Kombëtar me rastin e vdekjes së "gjeniut të kombit", mes tjerash thuhej: "*Kryemartiri i lirisë në mërgim Midhat Frashëri, me vdekjen e Tij, le një vend të math të zbrazët në shoqërinë shqipëtare, po ideali i tij qëndron i gjallë dhe i fuqishëm. Emri i tij përbën, për popullin shqipëtar, një monument lirije, atdhetarije e demokrasije*".

Balli Kombëtar asokohe kishte mbetur pa kryeideologun e doktrinës së shqiptarizmës politike, Mid'hat Frashërin, themeluesin e saj të parë. Por, vazhdues të tij denjë, ishte fat i Ballit Kombëtar, ishin edhe mendjet politike të Abaz Ermenjit, Vasil Andonit, Hasan Dostit, Luan Gashit, që hullinë programatike të tij e ridimensionuan nëpër evolutën historike të jetës politike e shtetërore shqiptare, për ta bërë atë si një guidë të qartë drejtimi dhe veprimi kombëtar për çdo kthesë përballë së cilës viheshin fatet shqiptare. Ishte kjo shqiptarizma e tij që i burrëroi ballistët dhe shqiptarët përgjithësisht që kurrë të mos njohin përgjunjen, rrëzimin dhe mundjen përballë fataliteteve që shtrëngatat e historisë i përplasnin mbi fatet shqiptare. Këtë e rrezatonte Dekalogu politik i Ballit Kombëtar dhe Dekalogu moral i Mid'hat Frashërit. Brezi historik i kësaj lëvizjeje e shpirtëroi dhe e pasoi me denjësinë historike shqiptare mesazhin e këtyre dy dekalogjeve.

Pikërisht, në këtë hulli pranie, në frymën e idesë që ai la pas, do të vazhdojë rrugëtimin e tij Afëz Jusuf Azemi. Në këtë hulli që shpirtëzohej nga idealet që ai i kishte ngritur si horizontë shqiptarie, do të betonohet ecja e tij.

Ai kishte brumosur brenda vetes me kohë rrugëtimin e jetës së tij nëpërmjet një guide precize dhe të pakompromis. Dekalogu i Ballit Kombëtar mbetej jehonë e brendshme, një tregues fuqiplotë për misionin e tij.

Afëz Jusuf Azemi kujtohet: *"Në restorantin e tim vëllau mes nesh dhe me të njohurit e tjerë që vinin aty gjithë biseda nisej* *dhe mbaronte rreth brengave tona të përbashkëta mbi fatet politike të shqiptarëve dhe mbi organizimin e mërgatës shqiptare në Amerikë".*

Afëz Jusuf Azemi do të mbetet i patrazuar në raport me lëvizjet dhe konfuzionin që do të krijohet pas vdekjes së Mid'hat Frashërit. Shqisat e tij të stërvitura me idealet më sublime të kombit do të kërkojnë ata protagonistë që mishëronin reflektimin e Mid'hat Frashërit, që kishin përbrendësuar idealet e tij dhe që ishin vënë në rrugën për t'i çuar ato deri në përmbushje.

Qetësisht, me përgjërimin më të thellë dhe me zjarrin më përvëlues ndaj fateve shqiptare, ai do të afrohet me Vasil Andonin, Luan Gashin, Ajet Rushitin dhe të tjerë, që ishin shërbestarë të denjë të Ballit Kombëtar. Një sprovë e madhe shtrihej përpara tyre. Por, udhëheqësi shpirtëror, Mid'hat Frashëri kishte menduar edhe për këtë gjë në gjallje të tij.

Në prill të vitit 1949, Mid'hat Frashëri, kishte hedhur idenë që "të krijohet një organizatë politike për ta përforcuar Kosovën në "botën e lirë""[5].

"*Mitat Frashëri, më vitin 1949, ndodhej në Turqi. Aty kishte edhe të motrën. Ishte takuar me Rexhep Mitrovicën, se edhe ai ndodhej asokohe në Turqi dhe ia kishte shpalosur idenë e kriji-*

---

[5] Ibid, fq,49

mit të një komiteti kosovar, me figura të përzgjedhura që nuk ishin trazuar në politikë, as me gjermanët as me italianët gjatë luftës, me qëllim që ai komitet të pranohej nga perëndimi pa paragjykime.

Në kohën kur isha në Siri, kisha marrë një letër prej Vasilit Andonit, përmes së cilës më bënte të ditur se kryetari Mid'hat Frashëri ka propozuar që unë të jem anëtar i ***Bashkimit të Kosovarëvet*** *që ishte paraparë të krijohej, i cili më vonë do kthehet në* ***Lidhja Kosovare****.*

Kongresi i parë zgjedhor dhe programatik i ***Lidhjes Kosovare*** *u mbajt më 1973 në Chicago. Anëtarë të Lidhjes kosovare u zgjodhëm të gjithë ne që u propozuam në komitetin e mëparshëm kosovar:* ***Nexhat Mitrovica, prof. Luan Gashi, unë Hafëz Jusuf Azemi, ing.Adem Gllavica, prof. Ibrahim Kelmendi, prof. Hysni Hoxha, ing Ejup Binjaku, Abdyl Henci dhe prof. Rexhep Mitrovica****. Domethënë u forcua ai Komiteti i Lidhjes Kosovare, me kusht që kjo lidhje të ishte, si të thuash, si mish e thua i lidhur programatikisht me idenë dhe idealet e Balli Kombëtar. Dhe ne kemi vepruar gjithnjë këtë frymë përbashkuese dhe të përshqiptarshme të Ballit Kombëtar. Edhe sot në mendje dhe në veprim ne e ndjekim paluhatje atë rrugë, rrugën që u brumos nga komiteti i parë, që ishte ide e Mid'hat Frashërit"*.

Formimi i Lidhjes Kosovare së cilës i kishte paraprirë Bashkimi i Kosovarëvet ishte një amanet që Mid'hat Frashëri ia kishte lënë Rexhep Mitrovicës, i cili u bë edhe promotor i vendosur i saj, kurse atë fillimisht e drejtoi djali i tij, Nexhat Mitrovica.

Kryeqëllimet politike të Lidhjes Kosovare ishin:

"*-Të bashkojë në veprim kosovarët e mërgimit që të përpiqen për të drejtat e Kosovës;*

-T'i bëjë të njoftun botës së lirë vuajtjet, padrejtësitë, shtypjet dhe diskriminimet që u bëhesht shqiptarëve në Jugosllavi;

-Të përpiqet për çlirimin e Kosovës, domethënë për zbatimin e parimit të vetëvendosjes së popujvet në konfimitet me Kartën e Atlantikut dhe me Kartën e OKB-së;

-Të punojë pa pushim që kombi shqiptar i çliruar dhe i bashkuar të fitojë përsëri pavarësinë e tij me një regjim demokratik...".

Me konceptin ***Kosovë*** "Lidhja Kosovare" gjithnjë kuptonte tërësinë e tokave shqiptare të mbetura jashtë Shqipërisë londineze-Maqedoninë shqiptare, Malin e Zi dhe Luginën e Preshevës. Por, ajo në mënyrë të pandashme me Kosovën e ka sensibilizuar dhe mbrojtur edhe çështjen e Çamërisë.

Si veprimtar i hershëm i Ballit Kombëtar dhe bashkëthemelues i Lidhjes Kosovare, Hafëz Jusuf Azemi do ta zgjedhë misionin që i takonte ta kryente. Ai zgjodhi misionin e flamurtarit në përhapjen dhe rrënjosjen e idealeve politike dhe kombëtare të Ballit Kombëtar në mërgatën shqiptare botërore; të përhapë mes saj mesazhet e shqiptarizmës politike dhe të atdhetarisë. U bë flamurtari i palodhur i afrimit të mërgatës shqiptare rreth Ballit Kombëtar dhe Lidhjes Kosovare kudo që ndodhej ajo: në Amerikë, Kanada, Australi, Turqi dhe Europë. U bë flamurtari që trazonte uragane demostratash në sheshet e qyteteve të Amerikës në mbrojtje të Kosovës, të Maqedonisë shqiptare, të shqiptarëve në Mal të Zi, në Luginën e Preshevës dhe në Çamëri.

Me memorandume, peticione, letra dhe reagime tjera të panumërta, bashkë me shokët e idealit të Ballit Kombëtar, të mësuesit të tyre shpirtëror Mid'hat Frashërit, trokiti, u prit dhe u dëgjua në të gjitha kancelaritë europiane dhe amerikane gjer në fitimin e pavarësisë së Kosovës.

Në vatrën e mërgatës shqiptare në Amerikë, Hafëz Jusuf Azemi ka qenë gjithnjë pranë. Gjithnjë në lëvizje, gjithnjë në takime dhe veprime. Gjithë e njihnin dhe e njohin si i përndershmi i Ballit Kombëtar dhe i Lëvizjes Kosovare.

Ca shpalime kohësh, pikëpjekjesh me veprimtarë të çështjes shqiptare në Amerikë dhe shpalime kujtimesh në trohëza, që i kanë mbetur në hulli mendjeje i hedh prajshëm në bisedë.

MES VATRANËVE

“Për festën e Flamurit, Balli dhe Lidhja Kosovare, bënin gjysëm ore fjalim në radio për shqiptarët.

“Vatra” kishte organizim të mirë, kishte emër të madh, por puna e saj, sipas meje, ishte e lidhur më shumë me punën e shkuar që kishte bërë Noli dhe gjithçka lidhej me emrin e tij, ndërsa gjërat e tjera kam përshtypjen se ishin të dyta. Kështu, botimi i saj gazeta “Dielli” gati në çdo të dytin numër në pjesën më të madhe e vinte veprimtarinë e Nolit.

Jo që Noli nuk e meritonte këtë, por kjo linte përshtypjen se sikur “Vatra” kishte humbur pak vullnetin për t’u marrë me çështjet aktuale të shqiptarëve.

Emrin dhe veprën e Nolit në çështjen kombëtare e dija dhe e nderoja, por s’kisha patur rastin të njihem nga afër me të. Por, e deshi rasti njëherë që ai të vijë në Chicago në një drekë me komunitetin ortodoks shqiptar dhe unë të takohem më të. Mbaj mend *që gjithëve na tha pak si me shaka që të mos hamë mish, dhe mandej e kuptuam se ai vetë nuk e hante mishin, ishte një vegjatarian.*

Ishte kombëtar me taban të fortë. Kishte influencë jo vetëm te shqiptarët orthodoks, por edhe te myslimanët. Shqiptarët myslimanë kishin ndihmuar ngritjen e Kishëës Orthodokse Shqiptare në Amerikë. Në atë drekë edhe unë isha i vetmi shqiptar mysliman mes shqiptarëve orthodoks, se themi ne shqiptarët më parë gjithë jemi shqiptar.

I kushtoi një kujdes miqësor dhe të padiktueshëm pranisë time në atë drekë, sa që e kaloi një kohë të mirë në bisedë me mua.

Me Nolin jemi takuar edhe dy herë të tjera në Boston".

NISMA PËR TË NGRITUR KISHË SHQIPTARE NË STAMBOLL

“Nga takimet në “Vatër” dëgjova se në Stamboll kishte shumë shqiptar orthodoks, disa prej të cilëve ishin të pasur. Shumica e vajzave të tyre mbeteshin të pamartuara se nuk pranonin të martoheshin me të huaj, kurse djemtë shqiptarë orthodoks nuk kishin gjetur, ndërsa shqiptarët myslimanë nuk martoheshin me orthodokse për çështje të vjetra të fanatizmit fetar.

Qazim Prodani, më përmendi njëherë se kishte parë një kishë të bukur orthodokse shqiptare, të punuar me mermer, por e kishte gjetur të mbyllur. U shfaq një interesim për ta hapur atë dhe për këtë kishin marrë leje për gjashtë muaj nga qeveria turke. Pas gjashtë muajsh ajo do të mbetej si kishë orthodokse shqiptare dhe kështu më shqiptarët orthodoks nuk do ishin të shtrënguar të shko-

nin në kishat greke, aty mandej ishte rreziku edhe i martës së vajzave me grekër dhe bashkë me to do shkonte te grekët edhe pasuria e shqiptarëve orthodoks, mendoja unë atëherë.

Në këtë drejtim edhe unë punova me "Vatrën". Bëmë disa takime për këtë çështje, se Qazim Prodani më shkruante me një letër që ta shpejtonim këtë punë që të mos o dilte afati lejes të dhënë nga qeveria turke. ku ta di unë dhe më shkruan një letër Qazimi dhe më thotë se me shpejtësi duhet bërë kjo punë se kemi kaqë afat prej qeverisë turke.

Dhe këtë angazhim timin nuk e vonova. I bëra një telefon kryesisë së "Vatrës", Anton Thanasit si dhe një prifti orthodoks që bashkohej me ne në çdo festë të Flamurit. Më thanë që të shkoja në Boston t'i takoja. Ishte mesi i dimrit. Aeroplani në të cilin udhëtoja për shkaqe klimatike nuk u ul në Boston, por në Kenerike. Nga aty mandej me autobusë shkova në Boston. Të nesërmen u takova me Antonio Thanasin,në një restorant, kurse vashkë me të kishin ardhë edhe disa veta dhe prifti orthodoks. Ua dhashë letrën e Qazim Prodanit, me të cilën ai kërkonte që t'i shpejtojnë punët. Si punë e parë unë u thash që është patjetër të dërgoni një prift orthodoks shqiptar për një tre muaj sa t'i vihej themeli shqiptar kishës. Sikur e pritën pa shqetësim këtë propozim".

"ISHA GATI TË MESHOJA EDHE UNË"

"Nuk e kuptova këtë joshqetësim të tyre. Ndoshta nuk kishin prift, por mua nuk më shpjeguan gjë. Marr dhe i shkruaj Qazim Prodanit, se po ta dija mbajtjen e meshës, për hir të shqiptarisë, do të vija të meshoja unë në atë kishë, sa ti vihen asaj themelet shqiptare.

Ndërkohë, qeveria turke e tërhoqi lejen e lëshuar dhe kështu mbeti pa u ngritur kisha shqiptare orthodokse në Stamboll.

Gjithëherë kam menduar se "Vatra" dhe Kisha Shqiptare e Bostonit kanë mundur të bëjnë më tepër për atë kishë të humbur. Atë punë që se bëri "Vatra" e bëri kisha greke dhe kështu u shkrinë në grekër shumica e shqiptarëve orthodoks të Stambollit.

Qazim Prodani u angazhua rreth asaj kishe shqiptarisht dhe me vullnet të madh. Edhe në shumë punë të tjera shfaqej një patriot i madh sa që unë dua ta barazoj atë me Vasil Andonin dhe shokët e lartësisë së tij".

TAKIMI ME QERIM PANARITIN DHE VËREJTJET PËR "DIELLIN"

"Që në vitin e parë të mbërritjes sime në Amerikë, në vitet 1952-53, kam nisur ta lexoja "Diellin", organ i "Vatrës". Nisi të më bjerë në sy se "Dielli" gati fare nuk shkruante për shqiptarët e mbetur jashtë Shqipërisë londineze. Në shumë biseda në shoqëri e shprehja reagimin tim, por nisën të më akuzojnë se për këtë çështje flas me vërejtje për "Vatrën" pse më njihnin si antikomunist, ndërkohë që flitej se "Vatra" asokohe i kishte ndrequr pipëzat, si thonë, me regjimin enverist.

Me këto ankime ndaj "Diellit" më shpesh e kam mërzitur një mik nga Bilishti, që është afër kufirit me Greqinë. Me atë na binte rasti të takoheshim shpesh, sepse njëri nga miqtë tanë ishte në lidhje krushqie nga Bilishti.

Në vitin 1956 apo 1957, tash nuk më kujtohet tamam tek ky i Bilishtit pritej të vinte për drekë editori i gazetës "Dielli", Qerim Panariti. Atëherë ky miku nga Bilishti, që ia kisha çarë kokën shpesh me ankesat e mia ndaj "Diellit" më thirri e më tha që ato ankesa tash t'ia drejtoja gjatë drekës vetë Qerim Panaritit. Dhe shkova në atë drekë se isha edhe i thirrur nga miqtë e Bilishtit. Më ulën në tavolinë me zotin Panariti, ku ishin të ulur edhe 5-6 veta. Fillimisht e nisëm bisedën rreth e rrotull gjërave të tjera, por mezi prisja t'ia thoja ato që desha t'ia them si thash më sipër. Dhe e nisa duke i thënë zoti Panariti se gazetën e tij "Dielli" e lexoja me dëshirë, por ama se kisha vërejtje serioze se pse kjo gazetë nuk shkruan sa duhet për shqiptarët e Kosovës dhe për shqiptarët e tjerë në Jugosllavi.

Po ai ma ktheu duke më thënë se ne nuk mund të shkojmë të luftojmë për Kosovën. Bile tjetër mik që ishte në atë tryezë, afër zotit Panariti më pyeti se a ka Kosova nja 6-7 mijë banorë?

Unë ia ktheva mandej zotit Panariti se ne nuk kërkojmë të vini të luftoni për Kosovën, por të shkruani për të".

FJALËT E VETERANIT TË “VATRËS”

“Po punët me “Vatrën” i ndreqëm pas një kohe. Kur shkova të marr pjesë në një Kuvend të vatrës pa patur thirrje, se desha patjetër t’ua bëja të njohur pjesëmarrësve të atij kuvendi çështjen e shqiptarëve në Jugosllavi fillimisht bënë përpjekje të mos ma japin fjalën, po më në fund më lejuan të them ca fjalë. U nisa të flas shkurt, por ashtu i nxehur, e kisha vazhduar fjalën më tepër se ç’prisja. Nga kjo fjalë sikur u bë një kthesë që aty, nga se të pranishmit e kishin kuptuar shumë vëmendshëm fjalën timë mbi fatin e shqiptarëve në Jugosllavi.

Pas kësaj, një vatranë i vjetër m’u afrua dhe m’i puthi dy sytë e ballit dhe u kthye kah vatranët në atë kuvend, duke u thënë atyre se si vatranë i vjetër që është nëse “Vatra”, përkatësisht “Dielli” si organ i saj nuk do të nis të shkruaj për Kosovën dhe shqiptarët ai do ta braktiste “Vatrën”.

Tek fliste kështu, herë - herë e tundte lartë bastunin. Më pas u kthye nga unë dhe më tha që edhe unë të shkruaj një artikull dhe kosovarët e tjerë të nisin të shkruajnë për "Diellin" dhe nga një ko-pje të shkrimeve t'ia dërgojmë edhe atij. Kur do të vërente se "Di-elli" nuk i ka botuar ato shkrime të botuara, vatrani i nderuar tha se do t'i priste punët me "Vatrën". Kur u zgjodh kryetar Kristo Thanasi, "Dielli", nisi të shkruante sikundër kërkonte ky vatran, por jo edhe aq sa duhej. Megjithatë, tashmë shkruante.

Pas kësaj, "Dielli", njëherë bëri një gjest të mirë për ne. Në festën e flamurit në Chicago që e bëmë atë vit, mezi u mblodhën nja 75 veta. Kosovarë erdhën nja 2-3 veta. Në festim ishin vetëm ne të vjetrit dhe të përhershmit. Por "Dielli" shkroi se gjoja festën e Flamurit në Chicago e festuan 750 djem e nipër të Bajram Currit. Kjo na hoqi pak atë dëshpërimin që na u trazua nga ardhja e vogël e njerëzve në atë festim".

SI ORGANIZONIM DEMONSTRATAT?

"Selinë e Lidhjes Kosovare e kishim vendosur në Aurora, pak më në skaj të qendrës së Chicagos, sepse aty ishte konsullata më e madhe e serbëve dhe shumë serb ishin të vendosur aty, por ne me qëllim e kishim vendosur selinë në Aurora .

Organizimet e Lidhjes Kosovare për mbajtjen e protestave bëheshin nëpërmjet 9 komiteteve të Ballit Kombëtar. Ne e lajmëronim menjëherë Vasil Andonin, ndërsa ai i lajmëronte udhëheqësit e radios së Ballit Kombëtar në Neë York, Nihat Bakallin, Mustafa Hencin, Ramazan Terdiu. Lajmërimet bëheshin edhe nëpër kisha dhe xhamia. Të gjithë vepronin si një trup i vetëm. Shpalljen për demonstratë së pari e bënte Lidhja Kosovare, përkrahej nga "Dielli" dhe të tjerët menjëherë".

PRIFTI CAMAJ NGA DETROITI

"Prifti Camaj nga Detroiti na ka ndihmuar shumë. Me një përkushtim ai e shpërndante lajmin gjithandej. Ai u fliste në kishë njerëzve për demonstratat. Kur shkonim në Detroit zakonisht shkonim dhe pinim kafe te ai. Në demonstrata ai gjithnjë ishte në ballë të tyre. Ishte aq i ngritur për punën e bashkimit mes shqiptarëve.

Ai bashkonte në këtë protesta edhe priftërinjtë dhe kishat tjera katolike. Ne bashkë me të kemi vizituar kishat katolike. Por, me dorën në zemër duhet thënë se kur priftërinjtë katolik vinin tek ne shqiptarët myslimanë, nuk i thirrnin t'u bëjnë vizitë xhamive. Kishte mes këtij komuniteti mysliman ca fanatikë të vjetër, që kujtonin se po hyri prifti në xhami, do prishte dunjaja...!

Në ballë të demonstratave i caktonim të rrinin me një rresht një hoxhë, një prift, një prift tjetër dhe prapë një hoxhë, pasi

Amerika donte që përfaqësuesit e komuniteteve fetare të bëheshin zëdhënës kundër shtypjes së lirive fetare në Rusi dhe gjithandej në botën komuniste”.

FLAMURTAR I PANDALUR I SHQIPTARISË

Në rolin e përhapësit të idealeve politike të Ballit Kombëtar, të qëndresës kombëtare, jo vetëm në Amerikë, por anekënd shqiptarisë së mërguar, Hafëz Jusuf Azemi, do të kthehet në një apostull të çështjes shqiptare, të trashëguar nga udhëheqësi shpirtëror Mid'hat Frashëri.

Në të vërtetë, emrat që përbëjnë hyllësinë e këtij brezi historik të Ballit Kombëtar, të gjithë ishin apostuj të përhapjes dhe mbrojtjes së shqiptarisë.

Në këtë mision Hafëz Jusuf Azemi, do t'i bjerë qark e tërthorë kontinenteve ku ishte vendosur mërgata shqiptare.

NË TURQI

“Sa herë kur vija në Europë, me rastin e konferencave të Bashkimit Federal të Grupeve Etnike të Europës, shkoja edhe në Turqi.Aty e kisha tezen. Por, posaçërisht shkoja për ta takuar publicistin Qazim Prodanin, drejtor i gazetës “Besa” të Stambollit dhe veprimtar i pashoq i Ballit Kombëtar dhe i Lidhjes Kosovare.

Kur me një rast, Komiteti i Kombeve të Robëruara, mori vendim që të ndajë ca medaljone me figurën e ish-presidentit Ajzenhauer disa personaliteteve botërore të njohur për veprimtarinë e tyre kundër robërimit. Një medalje të tillë ishte marrë vendim që t’i jepet edhe senatori turk që ishte përfaqësues i Turqisë në NATO dhe veçanërisht përfaqësues i Turqisë në Organizatën ABN (Anti Bolchevic Nations).

Duke e ditur se unë shpesh shkoja në Turqi, Komiteti më ngarkoi me përgjegjësinë që unë t’ia dorëzoja këtë medalje.

Kjo ishte në vitin 1968. Mora nga Komiteti medaljonin dhe u nisa për në Stamboll. Aty u takuam me Qazim Prodanin dhe të dy bashkë morëm aeroplanin për në Ankara, kryeqytetin e Turqisë. I bëmë një telefonatë senatorit që duhej ta nderonim me këtë medalje në emër të komitetit të Kombeve të Robëruara. Ai ishte në dijeni se e kishim me vete medaljonin e tij dhe na tha se e pret me dëshirë të madhe takimin me ne. Na tha se edhe protokolli i ceremonisë së dorëzimit të medaljonit ishte hartuar.

Në Ankara ne të dy u vendosëm në një Hotel. Aty erdhi për të na takuar senatori. Drekuam bashkë me të në një sallë të madhe të hotelit. Aty në drekë salla ishte e mbushur me personalitete të jetës publike të Turqisë, me senatorë e të tjerë, por figura e këtij senatori mes tyre gëzonte një autoritet të veçantë. Kur hymë në sallë bashkë me të, e gjithë salla u ngritë në këmbë për ta nderuar.

Pas dite bashkë me senatorin shkuam senatin e Turqisë, apo mexhlisin si i thonin ato. Tek dera e Mexhlisit qëndronin gatitu për ceremoni nderimi nja 12-13 ushtarë. Dhe lëvizjet e tjera që i bëmë nëpër Mexhlisë kishin qenë pjesë e protokollit. Duke e parë gjithë këtë nderim protokollar që i bëhej senatorit dhe neve, Qazim Prodani më tha me zë të ulët "shiko sa ndere na bëjnë" dhe e hodhi pak buzën në gaz.

Bashkë me senatorin hymë në një zyrë të Mexhlisit për të pirë një kafe dhe në ndërkohë ai na lexoi pjesën vijuese të protokollit. Na tha se në ceremoninë e dorëzimit ai do të jetë në mes meje dhe Qazim Prodanit. Senatori na tha se medaljonin duhet t'ia dorëzoni fillimisht nënpresidentit të Turqisë, kurse nënpresidenti do t'ia dorëzonte senatorit. Na tha po ashtu se në ceremoninë do të jenë të pranishëm edhe 3-4 gazetar nga Franca, nga Inglitera, Gjer-mania dhe nga Amerika.

Kur erdhi nënpresidenti nisi ceremonia e dorëzimit sipas protokollit që na e lexoi senatori.

Pas ceremonisë, unë dhe Qazim Prodani menjëherë u kujtuam se ky ishte një rast i mirë për ta përhapur atë dhembjen tonë që e kishim, çështjen shqiptare mes një rrethi ku vlonin personalitete të rëndësishme të jetës politike dhe publike të Turqisë. Për këtë qëllim e lutëm senatorin që të shtrojmë një drekë për të, pikërisht në sallën e hotelit ku u takuam për herë të parë dhe ku e pamë se aty mblidheshin personalitete të ndryshme që na duheshin.

Të nesërmen bashkë me Qazim Prodanin nga Ankaraja u kthyem në Stamboll, ndërsa dy ditë më vonë u nisa për në Amerikë".

NË STAMBOLL, TAKIMI ME AQIFIN NGA SLLATINA

“Aqifi nga Sllatina e Tetovës ka qenë bashkë me ne ballistët e tjerë, në të gjitha lëvizjet. Kishte ikur nga ushtria bullgare që e kishte rekrutuar me forcë si shumë të tjerë, se kufiri i Bullgarisë gjatë luftës u vendos nga Neproshteni gjer më Vranicë.

Aqifi ishte ndër ballistët që si edhe shumë ballistë të tjerë mbeten edhe një kohë të gjatë të bënin rezistencë kundër komunistëve në malet e Sharrit, gjersa të gjenin mundësinë për të dalë jashtë. Ky kishte dalë mandej në Greqi dhe kishte kaluar në kampin “Laura”, ku kishte qëndruar për katër vjet.

Kur shkova njëherë në Stamboll për ato punët tona të Ballit Kombëtar, bëra një takim me kryetarët e shoqatave shqiptare të atjeshme, të cilët ishin vendosur kaherë aty. Me atë rast e takova Aqifin. Atëherë Aqifi me tha se edhe ai po bënte përpjekje të vinte *në Amerikë, por diçka i qitnin pengime në marrjen e vizës. Më tregoi një nëpunëse e ambasadës Amerikane e injoronte lutjen e tij dhe po ashtu nuk sillej mire me të.*

Atëherë mora unë dhe i shkrova letër senator Persit, apo dikujt tjetër nuk më kujtohet bash mirë. Pas kësaj ndërhyrjeje, Aqifit i jepet viza dhe erdhi në Amerikë bashkë me gruan dhe djalin. Ishte vendosur në Chicago. Edhe Aqifi ka qenë i angazhuar në veprimtarinë kombëtare në mërgatën shqiptare në Amerikë".

“NUK E DINIM SE KISHIM MBROJTJEN AMERIKANE”

“Njëhërë shkova në Stamboll pas një konferencë që u mbajt në Francë, dhe aty kam ndenjur nja dy javë bashkë me profesor Abas Ermenjin. Në aeroportin e Stambollit kishte dalë të më presë Qazim Prodani, të cilin e kisha lajmëruar më parë. Në të dalë nga aeroporti, morëm një taksi për të shkuar në qendër të Stambollit, por sa mora të hyj në veturë, m'u afrua një civil dhe më tha që të ndalemi pak me të. Mandej e qiti një dokument që tregonte se ishte nëpunës i qeverisë turke dhe na tha se ai ishte ngarkuar me përgjegjësinë që të na shoqëronte në për ta na mbrojtur. Na tha se jeni farë të lirë të takoni cilindo dhe të llafoseni çka doni, por unë kam për detyrë që në çdo rast dhe në çdo lëvizje të jem afër jush.

Unë ndenja tri javë në Turqi dhe gjatë tërë kohës ky përfaqësuesi i qeverisë turke qëndronte aty afër nesh. Edhe në *ditën kur duhej të nisesha nga aeroporti për në Itali, për ta takuar Vasil Andonin, ai erdhi me mua dhe më tha se valixhet do t'i dorëzojë unë në aeroport. Sapo të ngritët aeroplani, unë do ta lajmëroj Italinë se ju dolët shnosh e mirë nga Turqia.*

Këtu e kuptova se sa herë kishim udhëtuar për në Evropë, Amerika gjithnjë na kishte mbajtur nën mbrojtjen e saj".

LIDHJA KOSOVARE, ZËDHENSJA E MESAZHIT TË BALLIT

"Veprimtaria jonë në Amerikë është shumë e gjerë dhe përgjatë shumë viteve. Që nga kongresi Lidhja Kosovare u bë zëdhënëse e kombit shqiptar jashtë Shqipërisë. Gjithmonë kemi mbajtur lidhje me senatorë, kongresmenë, me shkrimtarë dhe gazetarë. Por, në këtë punë dy tre veta kanë qenë ndër kryesorët.

Njëri prej tyre ishte nga grupi i Helsinkut në Senat dhe të tjerë si senatorët Çarlls Persi, Alen Dikson dhe shumë senatorë të tjerë me radhë. Por, punë e senator Persit nuk ka mundur ta zëvendësojë askush. Senator Persi ishte njëri shumë i madh, ai gjithnjë vinte në festimet tona.

Do ta veçoja edhe kongresmenin Dervinski, që kishte mbajtur detyra të ndryshme zyrtare me të cilin bisedonim për hallet *tona në zyrat e Kongresit amerikan. Unë kujtoj se po të mos ishte puna e senatorëve dhe e Shtëpisë së Bardhë nuk do të kishte ardhur deri te çlirimi i Kosovës. Unë besoj në këtë si në Zotin, që është një. Besoj se po të mos binte komunizmi në Rusi, nuk do të prishej Jugosllavia dhe shqiptarët nuk do të shpëtonin.*

Në Amerikë ka pasur edhe nja dy tre organizata tjera, por ato nuk kishin mundur të depërtojnë në institucionet vendosëse amerikane. Kështu që, kjo punë iu dedikohet Mid'hat Frashërit dhe Vasil Andonit, të cilët me kohë kishin menduar për këto lidhje për çështjen shqiptare dhe që ishte në programin e Ballit Kombëtar".

BALLI KOMBËTAR DHE SHQIPËRIA PAS VITEVE 90-TË

"Nuk kisha qenë në shtëpi për 49 vjet e ca muaj, pra gati 50 vjet. Në Shqipëri po mbahej Kongresi i Dytë i Ballit (në Shqipëri) dhe unë erdha si delegat nga Amerika. Kishte edhe delegatë tjerë nga Kanadaja, Australia dhe vende tjera. Kryetari i Ballit, në këtë kohë me tha se shokët kanë vendosur që t'i ta hapësh Kongresin. Më vonë e mësova se këtë nderë ma bënin se unë vija nga Lidhja Kosovare dhe nga se isha i "Tokës së Robnueme". Unë i falënderova përzemërsisht për këtë nderë".

TAKIMI ME FAMILJEN DHE NISJA PËR NË VENDLINDJE

Familja kishte marrë vesh se Hafëz Jusuf Azemi ishte në Shqipëri. Vajza dhe vëllai Sula dhe dy të tjerë të familjes nisen për ta takuar. Në ditën e dytë të qëndrimit në Tiranë, në Kongresin e Ballit Kombëtar, atë e lajmërojnë se të familjes kanë ardhur nga Tetova për ta takuar. Hafëz Jusuf Azemi, pas gati 50 vitesh po çmallej me vajzën dhe të vëllain. Pas përfundimit të Kongresit, ai duhej të nisej për në vendlindje.

"*Unë njëherë hezitova, por të familjes më thanë se nuk ka gjë se po të ishte ndryshe nuk do t'i lejonin të vinin për të më takuar. E bija dhe vëllai ishin kthyer për në Tetovë atë ditë që erdhën në Tiranë. U nisëm për në Tetovë nga Shën Naumi. Pasi kaluam kufirin, dy të familjes që ishin me mua u lajmëruan në shtëpi dhe u treguan atyre se jemi mirë dhe rehat...*".

PRITJA NË DOBROSHT

“*Njërëzit në Dobrosht kishin dalë të më presin. Unë i përqafova të gjithë. Të nesërmen në shkollën e Dobroshtit u mbajt një pritje për mua. Shumë fëmijë recituan vjersha dhe u kënduan këngë. Edhe vajza e Nevzatit recitoi një vjershë që më bëri të qaj”,* rrëfen Hafëz Jusuf Azemi, kthimin e tij të parë në vendlindje dhe takimin me njerëzit e familjes dhe bashkëfshatarët.

TAKIMI ME BABAIN

Kthimi i tij në vendlindje më 1993 ishte një kthim epik, që ngjasonte me atë të Aga Ymerit. Mijëra kilometra largësi dhe 50 vite kohë e kishin ndarë “heroin e heshtur” nga toka shqiptare, nga vendlindja dhe të afërmit e tij. Ai po kthehej në shtëpinë e tij, pranë gjakut të tij. Sa e largët dukej ajo e kohë, gjithçka kishte ndryshuar vetëm pritja ishte po ajo, kishte përbrenda po të njëjtin mall dhe dridhma takimi.

Pritja ishte ulur këmbëkryq dhe me një forcë misterioze që vinte nga thellësitë e qenies njerëzore po krijonte një atmosferë të tendosur, një atmosferë gati mitike që përthehej në një mjegull të dendësuar në mall. Për një çast dukej se koha ishte ndalur për të takuar edhe njëherë babë e bir, për të takuar “Flamurtarin e shqiptarisë” me babain e tij që tashmë kishte afërsisht një shekull jetë.

Dukej se fati përfundimisht kishte rezervuar një befasi njerëzore, një çast sipran, një përplotësim për Afëz Jusuf Azemin. Ashtu siç nuk ishte asgjë e zakonshme në jetën e tij, edhe ky takim nuk do të jetë i zakonshëm. Megjithatë, fati po tregohej dorështërnguar me të. Një baba i verbër që rrinte këmbëkryq në dhomë po priste të birin, atë djalosh që ishte shpirtëruar me atë "stinë Shqipërie" dhe që kishte "fluturuar" bashkë me të rrugëve të rigjetjes dhe të rikthimit.

Situatat e e jashtëzakonshme ngërthejnë edhe shqisa të jashtëzakonshme, atmosferë të jashtëzakonshme që vjen nga thellësitë e baladave shqiptare. Një nishan poshtë ballit të "heroit të heshtur" do ta përmbushë deri në thellësitë më të parrokshme të përgjërimit kthimin e tij epik, takimin me babain. Një ton kumbues që vjen nga ngashërimet më të thella të qenies njerëzore sakaq e përshkon rrëfimin e tij:

"*Babën e gjeta gjallë, por ishte vërbuar. Kur e takova, ai, nuk mund të ngritej në këmbë. Ai rrinte këmbëkryq dhe përderisa fliste më kërkonte. Iu afrova, ndërsa ai lehtësisht me duart kërkonte nishanin që kam përmbi vetull, për të ndjerë praninë time pas kaq vitesh. Kur e takova pas 50 vitesh, mendjen akoma top e kishte dhe kishte vetëdije të plotë. Babi ka jetuar më shumë se 100 vite*".

Menjëherë të nesërmen, pasi ishte kthyer në vendlindje, Hafëz Jusuf Azemi kishte shkuar në Sllatinë për ta takuar mësuesin Hysni Abullahin, i cili njësoj ishte një Promethe i heshtur që kishte shpërndarë zjarrin e diturisë dhe shqiptarisë në vendlindje si mësues dhe autor i dy gramatikave të gjuhës shqipe, me të cilat kanë mësuar nxënësit e Maqedonisë Shqiptare, por përmes një emri tjetër, sepse kishte ndalime të botonte tekste. Edhe ai ishte një protagonist i jetës kombëtare që ishte frymëzuar nga ajo ‘stinë Shqipërie” dhe me të cilin Hafëz Jusuf Azemi kishte pasur lidhje përmes letrave.

“Më dërguan në Sllatinë te shtëpia e Hysniut. Na futën brenda dhe na pritën mirë. Hysniu nuk ishte aty, më thanë se ka shkuar në doktor për një injeksion dhe do të kthehet shumë shpejt. Për pak kohë u hap dera dhe ai u fut brenda. Të përqafuar po qanim të dy. Për dhjetë minuta jemi përqafuar dhe kemi qarë. Biseduam gjatë dhe e rikujtuam një letër që ma kishte dërguar, në të cilën më shkruante se më përshendet “haxhi Vasili”, nofkë me të cilën e mori Vasil Andoni në kohën kur po jepte mësim në gjimnazin e Prishtinës “Sami Frashëri””, rrëfen Afëz Jusuf Azemi.

HYRJA NË KOSOVË

“Në Kosovë kam hyrë pasi kanë hyrë trupat amerikane. Një tre javë para se të hynin trupat ne saktësisht e dinim se kur do të hynë, për këtë erdha në vendlindje. Edhe pse gjatë tërë kohës kisha punuar për Kosovën unë kurrë më parë nuk kisha qenë atje. Pasi hyri para ushtria amerikane, unë me Nafiun u futëm brenda përmes Glloboçicës. Nga kufiri deri në Prishtinë gjatë rrugës vetëm kam qarë. Kur arrita në Prishtinë doja ta takoja profesorin nga Nerashti i Tetovës, Xhevahir Shaqirin, i cili ishte një ballist i moçëm, por nuk munda ta gjej. Njëra nga gazetat më të mëdha në Amerikë “Chicago Tribune” më kishte porositur që sapo të mbërrij në Prishtinë t’iu lajmërohem në telefon. Nuk mund të gjeja telefon, nuk punonin telefonat. Para hotelit “Grand” kishte një ekip televiziv nga Norvegjia. Unë u tregova se si e kam punën dhe ata më lejuan të hyj brenda dhe të

bëja telefonatën. Iu lajmërova mikut tim në Chicago dhe i tregova se jam në Prishtinë. Ai më tha që kur të kthehesha, të takohesha me të.

Pas kaq vitesh unë isha në Kosovë. Asnjëherë më parë nuk kisha qenë edhe pse gjithë angazhimi im lidhet me Kosovën".

I PËRNDERSHMI I LIDHJES KOSOVARE

Hafëz Jusuf Azemi ka prapa vetes qindra takime me personalitete të njohura të administratës amerikane. Ai i kujton dy medaljone që vijnë si mirënjohje nga personalitetet amerikane, që më pas ia kishte dorëzuar Muzeut të Kosovës. Ai ka një mori mirënjohjesh të marra për punën e tij, për angazhimin e tij në çështjen kombëtare. Por, ai thotë se mirënjohja më e madhe është që Kosova realizoi pavarësinë.

Mirënjohje ka marrë edhe nga senatorë dhe nga ahministrata shtetërore e Amerikës. Ai kujton se gjatë dërgimit të një dosje të tij në Shqipëri shumë gjëra me vlerë janë humbur dhe disa letra të Mid'hat Frashërit. Hafëz Jusuf Azemi kujtohet për shumë telegrame të drejtuara shteteve të ndryshme, të cilat nganjëherë mbeten pa përgjigje. Për të, Amerika mbetet vendi që ka bërë më shumë për shqiptarët. Sipas tij, pavarësia e Kosovës nuk do të ndodhte kurrë pa ndihmën e SHBA-ve.

Në takimet e ngjeshura që kishte me shqiptarët, sidomos me personalitetet e politikës amerikane ai njihej si i përndershmi Hafëz Jusuf Azemi.

NË HULLINË E PËRSHQIPTARSHME TË MISIONIT

Hafëz Jusuf Azemi, qetësisht dhe me shumë urti ka sjellë në këtë kohë flamurin fateve shqiptare, si një testament që e kishte marrë ndër duar që në moshë të re. Rruga e tij mbetet e papërsëritshme, një jehonë e gjithpranishme përkushtimi dhe këmbënguljeje titanike. Atë prush Shqipërie që e mbante në gji që nga mosha e djalërisë e kishte shpërndarë gjithandej në shtegtimet tij, si një ëndërr për të krijuar plotëninë e atdheut. Ai mbetet një flamurtar i denjë i shqiptarizmës, të proklamuar që në nisje nga Balli Kombëtar nëpërmjet të Dekalogut.

Hafëz Jusuf Azemi mbetet protagonisti i përshpirtshëm i Dekalogut moral, pavarësisht gjithë trazimeve me të cilat është përballur në rrugën e tij jetësore. Misioni i tij i përshqiptarshëm merr fuqi nga vullneti i pamposhtur, nga zjarret e brendshme të idesë shqiptare, nga vizioni gjithëpërfshirës e kombtarist i “gjeniut të kombit", i cili me kohë kishte dimensionuar hullinë shqiptare në rrugën e historisë.

Në këtë hulli të përshqiptarshme historike ec "heroi i heshtur" dhe çdo grimëkohë e jetës së tij vihet në funksion të kësaj ideje, të kësaj mbrothësie kombëtare. Zhgënjimet e rastit i hesht burrërisht, ndërkohë që me një madhni të pashoqe fuqizon një vullnet të ri për fatet shqiptare. Ai në asnjë rast nuk kërkon shpërblim e lavd për bëmat e tij, por qetësisht dhe me tërë qenien i dorëzohet hullisë që ka ndjekur, që në formën më origjinale përfaqëson rrugëtimin moral të idesë shqiptare. Ai ndjehet i plotë në misionin e tij, në përpjekjen pesëdhjetëvjeçare në shërbim të atdheut.

Ai po ia lë historisë një jetëshkrim madhnie njerëzore dhe vepruese për historinë shqiptare, prej nga duhet të fillojë ndriçimi i historisë kombëtare, gjithë trajektorja e eklipsuar historike. Ai vendos mbi fletë të historisë rruëgtimin e tij, që mbetet rrugëtim i pambaruar i një kombi. Pa asnjë ankesë, me një madhni të përvuejtun, ai na shpërfaq palimpsestin e flamurtarit të devotshëm, të rrallë dhe të papërsëritshëm. "Flamurtari i shqiptarisë" shkrihet tërësisht në mesazhin monumental të Mid'hat Frashërit: ***"Kije për lavdi të jesh shërbestar i Atdheut. Ji i lumtur kur bën një send të dobishëm për të, pa le të mos e dijë bota"***.

Por, misionet e shërbestarëve të atdheut dhe të shqiptarisë, asnjë histori e denjë për të qenë histori kombëtare, nuk guxon të mos i shënojë dhe të nuk guxon të mos ngritët pa i vënë në themelet e saja punët e shënuara të gjithë atyre që jetën e bënë fli për përjetësinë e atdheut dhe të shqiptarisë....!

PËRMBAJTJA

PËRKUSHTIM 7

FLAMURTAR I SHQIPTARISË 9

PËRMBYSJA E STINËS SHQIPTARE 18

I MBIJETUARI I GOLGOTËS SHQIPTARE TË "MONOPOLIT" 21

NGA GOLGOTA E MONOPOLIT NË KAMPIN GREK 25

PIKËPJEKJA BALLISTE 27

SAGA E SHQIPTARISË NË KAMPET ITALIANE 29

"MID'HAT FRASHËRI, FIGURA MË E PËRSHPIRTSHME E IDESË SHQIPTARE" 32

VASIL ANDONI, KRAHU I FUQISHËM I MID'HAT FRASHËRIT 41

EKZILI NË SIRI 45

NË SULLTAN SELIM 48

TAKIMI ME ANGLO-AMERIKANËT 54

VIZA PËR NË AMERIKË 55

NË UDHË PËR NË AMERIKË 57

TAKIMI ME VASIL ANDONIN NË NAPOLI 60

NGA NAPOLI PËR NË NEW YORK 61

MBËRRITJA NË CHICAGO 65

FILLESA E LIDHJES KOSOVARE 66

MES VATRANËVE 72

NISMA PËR TË NGRITUR KISHË SHQIPTARE NË STAMBOLL 74

"ISHA GATI TË MESHOJA EDHE UNË" 76

TAKIMI ME QERIM PANARITIN DHE VËREJTJET PËR "DIELLIN" 77

FJALËT E VETERANIT TË "VATRËS" 79

SI ORGANIZONIM DEMONSTRATAT? 81

PRIFTI CAMAJ NGA DETROITI 82

FLAMURTAR I PANDALUR I SHQIPTARISË 84

NË TURQI 85

NË STAMBOLL, TAKIMI ME AQIFIN NGA SLLATINA 88

"NUK E DINIM SE KISHIM MBROJTJEN AMERIKANE" 90

LIDHJA KOSOVARE, ZËDHENSJA E MESAZHIT TË BALLIT 92

BALLI KOMBËTAR DHE SHQIPËRIA PAS VITEVE 90-TË 94

TAKIMI ME FAMILJEN DHE NISJA PËR NË VENDLINDJE 95

PRITJA NË DOBROSHT 96

TAKIMI ME BABAIN 97

HYRJA NË KOSOVË 100

I PËRNDERSHMI I LIDHJES KOSOVARE 102

NË HULLINË E PËRSHQIPTARSHME TË MISIONIT 104